

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

ΝΟΜΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Π.Μ.Σ.: ΑΣΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΑΣΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ & ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΥΝΑΛΛΑΓΕΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΕΤΟΣ: 2018-2019

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Του Νικολάου Αντωνιάδη του Γεωργίου

A.M.: 7340010318001

Σύναψη συμβάσεων με τρόπο διαφορετικό από τον προβλεπόμενο στον Αστικό Κώδικα

Επιβλέποντες:

α) Λιάππης Δημήτριος, Καθηγητής, Νομική Σχολή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

β) Γεωργιάδης Γεώργιος, Αναπληρωτής Καθηγητής, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

γ) Οικονομίδου-Πούλου Ελισάβετ, Λέκτορας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Αθήνα, 30.09.2019

Copyright © Νικόλαος Αντωνιάδης, 2019

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα.

Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την εργασία εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

Περιεχόμενα

I. Σύντομη εισαγωγή στην προβληματική της σύναψης των συμβάσεων	3
1. «Σύναψη» και «διαμόρφωση» των συμβάσεων	3
2. Ζητήματα που συνέχονται με την προβληματική της σύναψης των συμβάσεων	7
II. Πρόταση και αποδοχή: θεμελιώδης δομή του ευρωπαϊκού δικαίου των συμβάσεων..	8
1. Ιστορική αναδρομή και ένταξη στο σύστημα του σύγχρονου αστικού δικαίου	8
2. Ηπειρωτικοί αστικοί κώδικες	9
3. Αγγλικό δίκαιο	11
4. Το κοινό ευρωπαϊκό δίκαιο των συμβάσεων.....	12
5. Η σύναψη σύμβασης κατά τον Αστικό Κώδικα – το βασικό υπόδειγμα	13
III. Σύναψη συμβάσεων χωρίς πρόταση και αποδοχή	15
1. Κριτική του υποδείγματος της σύναψης μέσω πρότασης και αποδοχής.....	15
α. Θεμελιώδεις αστοχίες και δογματική περιπλοκή	15
β. Κανονιστική ανεπάρκεια	16
2. Άλλοι τρόποι σύναψης συμβάσεων	16
α. Πολυμερείς συμβάσεις	16
β. Συμβάσεις συναπτόμενες σε οργανωμένη αγορά	17
γ. Σύναψη συμβάσεων μέσω του διαδικτύου	20
δ. Δημόσιες συμβάσεις	23
3. Συμβατικοί μηχανισμοί – καρποί της τεχνολογικής εξέλιξης και η δυναμική θεμελιώδης αλλαγή υποδείγματος στον τομέα της σύναψης των συμβάσεων	26
Βιβλιογραφία.....	28

I. Σύντομη εισαγωγή στην προβληματική της σύναψης των συμβάσεων

1. Η σύγχρονη θεωρία του δικαίου των συμβάσεων υιοθετεί σταδιακά μία κριτική στάση απέναντι στην παραδοσιακή τυποκρατική διδασκαλία. Οι συμβάσεις εξετάζονται πλέον υπό το φως των παραμέτρων της οικείας συναλλαγής. Παύουν να είναι οργανικό μέρος του αξιωματικού συστήματος που οικοδομήθηκε από την εποχή των πανδεκτιστών και εντάσσονται σε ένα σύστημα που αντιλαμβάνεται τα νομικά εργαλεία ως υπηρετικά συγκεκριμένων συναλλακτικών αναγκών, ως θεσμική υποδομή του οικονομικού συστήματος.
2. Ο τρόπος σύναψης των συμβάσεων αποτελεί ζήτημα που σπανίως απασχολεί την θεωρία και την νομολογία. Το παραδεδεγμένο υπόδειγμα σύναψης συμβάσεων μέσω πρότασης και αποδοχής παραμένει κραταιό, δεν έχει εξεταστεί κριτικά από τους νομικούς. Η συναλλακτική πρακτική έχει αναδείξει σειρά περιπτώσεων που δεν μπορούν να ενταχθούν στο υπόδειγμα πρότασης-αποδοχής. Παρά ταύτα, η προσέγγιση που υιοθετείται είναι η απόπειρα προσαρμογής του υποδείγματος πρότασης-αποδοχής, ώστε να τις καταλαμβάνει· προσέγγιση μεθοδολογικά ατυχής αφού κατ' ουσίαν οδηγεί στην εκ πλαγίου εγκατάλειψη του εν λόγω υποδείγματος, χωρίς όμως να προτείνεται ένα νέο υπόδειγμα με θεωρητική συνοχή.
3. Σκοπός αυτής της εργασίας είναι να καταδείξει ότι το υπόδειγμα πρότασης-αποδοχής είναι ανεπαρκές για να συλλάβει το σύνολο των περιπτώσεων σύναψης σύμβασης που απαντώνται στον σύγχρονο συναλλακτικό βίο· περαιτέρω δε να καταυγάσει ότι συχνά η ένταξη ενός πραγματικού στους όρους του υποδείγματος πρότασης-αποδοχής είναι ατυχής και προϋποθέτει την μετατροπή του υποδείγματος πρότασης-αποδοχής σε ένα πλάσμα δικαίου.

1. «Σύναψη» και «διαμόρφωση» των συμβάσεων

4. *Η σύναψη των συμβάσεων.* Ως σύναψη των συμβάσεων νοείται ο τρόπος με τον οποίο καταρτίζεται μία σύμβαση, δηλαδή το πραγματικό εκείνο που άπαξ και συντρέξει ιδρύεται μία συμβατική σχέση¹. Με την σύναψη μίας σύμβασης ιδρύεται η συμβατική σχέση μεταξύ των μερών, με τις εντεύθεν απορρέουσες συνέπειες (δέσμευση από το περιεχόμενο της σύμβασης, ενδοσυμβατική ευθύνη).

---

¹ Μία περισσότερο τυποκρατική και προσαρμοσμένη στην ελληνική έννομη τάξη προσέγγιση θα μπορούσε να υποστηρίξει ότι σύμβαση είναι το πραγματικό (νομοτυπική μορφή) που περιέχει την δήλωση βούλησης (ή τις δηλώσεις βούλησης) των μερών και αποσκοπεί στην παραγωγή εννόμου αποτελέσματος όπως το θέλησαν τα μέρη.

5. Η σύμβαση αποτελεί δικαιοπραξία. Ως εκ τούτου, στο ελάχιστο περιεχόμενό της ανήκει η δήλωση βούλησης όλων ανεξαιρέτως των μερών. Αν στο συμβατικό περιεχόμενο δεν εντοπίζεται δήλωση βούλησης ενός προσώπου, τότε αυτό δεν είναι συμβαλλόμενο μέρος. Οι περιεχόμενες στην σύμβαση δηλώσεις βούλησης των μερών δεν έχουν το αυτό περιεχόμενο. Κατατείνουν, όμως, στον ίδιο σκοπό, στην παραγωγή ενός συγκεκριμένου αποτελέσματος. Υπό την έννοια αυτή οι δηλώσεις βούλησης των συμβαλλομένων μερών είναι παραπληρωματικές, το περιεχόμενό τους δε ιδωμένο εν συνόλω αντικατοπτρίζει το συμβατικό αποτέλεσμα. Η παραπληρωματικότητα των δηλώσεων βούλησης και η ταυτότητα του επιδιωκόμενου συμβατικού αποτελέσματος είναι τα στοιχεία που συνθέτουν την **συμφωνία** των μερών. Ως εργαλείο συνεργασίας η σύμβαση προϋποθέτει συμφωνία ως προς, και ταυτόχρονα ορίζει (κατά τρόπο τουλάχιστον οριστό) το περιεχόμενο της παροχής κάθε μέρους. Πρόκειται, δηλαδή, για συμφωνία ως προς τα ουσιώδη στοιχεία (*essentialia*) του συμβατικού τύπου που επέλεξαν τα μέρη². Ενόψει των ανωτέρω, εννοιολογικά γνωρίσματα της σύμβασης αποτελούν: (α) η ύπαρξη περισσότερων συμβαλλομένων μερών και (β) η συμφωνία ως προς τα ουσιώδη στοιχεία της συναλλαγής.
6. Για την έγκυρη σύναψη σύμβασης απαιτείται να συντρέξουν ουσιαστικές προϋποθέσεις που σχετίζονται με το περιεχόμενο των δηλώσεων βούλησης και κατ' επέκταση την συμφωνία των μερών. Συνεπώς, οι ουσιαστικές προϋποθέσεις της κατάρτισης σύμβασης αφορούν το κύρος και το περιεχόμενό των δηλώσεων βούλησης και μόνον αυτό. Ο τρόπος, όμως, μέσω του οποίου η βούληση των μερών (είτε περιέχεται σε περισσότερες-διακριτές δηλώσεις βούλησης είτε όχι) εκδηλώνεται ώστε το ένα μέρος να καταστεί γνώστης της βούλησης του άλλου είναι ξεχωριστό στοιχείο.
7. Έτσι, πέραν των ουσιαστικών προϋποθέσεων, για την κατάρτιση σύμβασης προϋποτίθεται μία **διαδικασία** η οποία άγει την (διακριτή ως τότε) βούληση των συμβαλλόμενων μερών σε ένωση και τελικώς την καθιστά συμφωνία³. Η διαδικασία

---

² Σημειώνεται ότι η παρούσα ανάλυση δεν αφορά αποκλειστικά την ελληνική έννομη τάξη, αλλά εκθέτει με τρόπο συνοπτικό την προβληματική της σύναψης των συμβάσεων με τρόπο γενικό. Οι προϋποθέσεις που οι επιμέρους έννομες τάξεις τάσσουν για την κατάρτιση συμβάσεων αναλύονται εν μέρει στην συνέχεια.

³ Βλ. για την διάκριση του περιεχομένου της βούλησης και της διαδικασίας Κιτσάκη – Δίκαιο των συμβάσεων και οργανωμένη αγορά: Πολυμερείς ενοχικές σχέσεις στη χονδρική αγορά ηλεκτρικής ενέργειας (2018), σελ. 174 επ.

αυτή είναι δυνατόν να έχει πανηγυρικό χαρακτήρα ή ακόμη και να είναι σιωπηρή. Κατά την παραδεδεγμένη αντίληψη, η κατεξοχήν διαδικασία σύναψης σύμβασης είναι μέσω της **πρότασης** (ήτοι της δήλωσης βούλησης με την οποία εκτίθεται το περιεχόμενο της προς σύναψη σύμβασης από το ένα μέρος – τον προτείνοντα) και της **αποδοχής** (ήτοι της δήλωσης βούλησης από το άλλο μέρος με το οποίο το περιεχόμενο της πρότασης εγκρίνεται και καθίσταται πλέον περιεχόμενο της σύμβασης).

8. Πρέπει ήδη σε αυτό το σημείο να διευκρινιστεί ότι ενώ η πρόταση και η αποδοχή της είναι επαρκείς συνθήκες για την σύναψη σύμβασης, δεν είναι αναγκαίες. Πάντοτε, δηλαδή, η ανίχνευση πρότασης και αποδοχής συνεπάγονται την σύναψη σύμβασης, αλλά είναι δυνατόν να συναφθεί σύμβαση και χωρίς να ακολουθηθεί αυτή η διαδικασία. Περαιτέρω δε η έλλειψη διακριτής πρότασης και αποδοχής δεν συνεπάγεται ασφαλώς την έλλειψη συμφωνίας. Η συμφωνία των μερών συνδέεται με το ουσιαστικό περιεχόμενο της σύμβασης και είναι ανεξάρτητη από οποιαδήποτε διαδικασία. Ακριβώς για τον λόγο αυτό δεν αποτελεί ουσιώδες γνώρισμα της έννοιας της σύμβασης η σύναψή της με πρόταση και αποδοχή.
9. Το υπόδειγμα πρότασης-αποδοχής έχει καταστεί τόσο θεμελιώδες για το δίκαιο των συμβάσεων που συχνά επικρατεί σύγχυση ως προς την αναγκαιότητα της συνδρομής του ως *conditio sine qua non* για την σύναψη σύμβασης. Ωστόσο, πρέπει να διευκρινιστεί ότι η επικράτηση του υποδείγματος πρότασης-αποδοχής, που οφείλεται, ασφαλώς, στο ότι μία ευρεία κατηγορία συναλλαγών μπορεί να ενταχθεί ευχερώς στο ρυθμιστικό της πρότυπο, δεν συνεπάγεται και ρυθμιστικό του μονοπώλιο. Ρητώς, άλλωστε, οι περισσότεροι αστικοί κώδικες (μεταξύ αυτών και ο ελληνικός⁴) κάνουν μνεία της δυνατότητας σύναψης σύμβασης και με τρόπο άλλον πλην της πρότασης και της αποδοχής.
10. **Η διαμόρφωση των συμβάσεων.** Ως διαμόρφωση νοείται το σύνολο των διεργασιών που προηγούνται της σύναψης της σύμβασης και αποσκοπούν στην κατάστρωση του περιεχομένου της, ήτοι τον προσδιορισμό της συμφωνίας των μερών ως προς τα ουσιώδη στοιχεία της (των θεμελιωδών όρων της συναλλαγής και της κατά την σύμβαση παροχής κάθε μέρους). Για την κατάστρωση μίας σύμβασης απαιτείται προεργασία από τα μέρη (και τους νομικούς παραστάτες τους): συλλογή

---

⁴ Βλ. ΑΚ 192 επ.

- πληροφοριών, ανάλυση των συνδεδεμένων με την συναλλαγή οικονομικών παραμέτρων, και επιλογή της ακριβούς διατύπωσης των συμβατικών όρων⁵.
11. Η διαμόρφωση της σύμβασης αποτελεί την κατεξοχήν διεργασία του προσυμβατικού σταδίου. Καταρχήν, η διαμόρφωση των συμβάσεων γίνεται από κοινού από τα μέρη με την ανταλλαγή σχεδίων στα οποία προστίθενται προοδευτικά τα σχόλια κάθε πλευράς μέχρι να καταλήξουν σε ένα κοινώς αποδεκτό κείμενο.
  12. Οι ανάγκες του σύγχρονου συναλλακτικού βίου έχουν οδηγήσει ορισμένες κατηγορίες συμβατικών κειμένων να είναι εξαιρετικά λεπτομερή και μακροσκελή. Στις περιπτώσεις αυτές τα μέρη συνήθως καταφεύγουν στην χρήση ενός προτύπου σύμβασης (boilerplate) το οποίο προσαρμόζουν⁶. Η χρήση πρότυπου κειμένου σύμβασης πέρα από το ότι προσφέρει έτοιμη την δομή της συναλλαγής εξοικονομώντας χρόνο και ενέργεια στα μέρη έχει το πλεονέκτημα ότι η χρησιμοποιούμενη ορολογία έχει καθιερωθεί στον οικείο συναλλακτικό κύκλο και η ερμηνεία των όρων της σύμβασης με γνώμονα τα συναλλακτικά ήθη είναι ευχερέστερη.
  13. Το υπόδειγμα πρότασης-αποδοχής δεν αποκλείει την διαμόρφωση της σύμβασης από τα μέρη από κοινού. Η διαμόρφωση αφορά το ουσιαστικό περιεχόμενο της σύμβασης (τις συμβατικές ρυθμίσεις) ενώ η σύναψη (πρόταση-αποδοχή) την διαδικασία σύναψης. Έτσι, κατά το υιοθετούμενο από τον ελληνικό ΑΚ υπόδειγμα της πρότασης-αποδοχής⁷ η πρόταση αφορά το σύνολο της σύμβασης (ή, ακριβέστερα, του σχεδίου αυτής) ανεξαρτήτως του τρόπου που το περιεχόμενό της διαμορφώθηκε. Ακόμη, δηλαδή, και στην περίπτωση μακροχρόνιων διαπραγματεύσεων μεταξύ των μερών και την ανταλλαγή περισσότερων σχεδίων η σύμβαση τελικά θα συναφθεί με μία μόνο πρόταση και μία αποδοχή. Το κείμενο της σύμβασης που διαμορφώθηκε από κοινού από τα μέρη κατά το στάδιο των διαπραγματεύσεων αποτελεί περιεχόμενο της πρότασης που το ένα μέρος (προτείνων) απευθύνει στο άλλο (λήπτη της πρότασης) και την οποία (αυτούσια) αυτό αποδέχεται.
  14. Κατά την διαμόρφωση των συμβάσεων, κάθε μέρος εντάσσει στα σχέδια σύμβασης που ανταλλάσσονται τους όρους που υπηρετούν το συμφέρον που το ίδιο επιθυμεί

---

⁵ Βλ. αντί πολλών Λιάπη – Η διαμόρφωση των συμβάσεων (2003) *passim*.

⁶ Για το οποίο βλ. αντί πολλών Cordero-Moss, Giuditta – Boilerplate Clauses, International Commercial Contracts and the Applicable Law (2011)

⁷ Για το οποίο βλ. παρακάτω υπό II 5.

να ικανοποιήσει με την σύναψη της σύμβασης⁸. Ως αποτέλεσμα, η πρόταση που θα υποβληθεί από τον προτείνοντα δεν είναι κατασκευή του ίδιου. Αυτός ακριβώς είναι ο λόγος που η νεότερη θεωρία και νομολογία αναγνωρίζει ότι ο ερμηνευτικός κανόνας *contra proferentem* επιβάλλει την ερμηνεία ενός αμφίσημου συμβατικού όρου όχι μόνο σε βάρος του προτείνοντος, αλλά και σε βάρος εκείνου του προσώπου που πέτυχε την συμπερίληψή του στην σύμβαση, ακόμη και αν είναι ο αποδέκτης⁹. Ο διαμορφώνων το περιεχόμενο ενός όρου δεν είναι κατ' ανάγκη και ο προτείνων. **Σε διαφορετική περίπτωση όλες οι συμβάσεις θα ήταν συμβάσεις προσχωρήσεως.**

2. Ζητήματα που συνέχονται με την προβληματική της σύναψης των συμβάσεων

15. Η προβληματική της σύναψης των συμβάσεων συνδέεται αναπόδραστα με μία σειρά άλλων κεντρικών για το αστικό δίκαιο ζητημάτων. Πρώτο είναι, ασφαλώς, το ίδιο το ζήτημα της ύπαρξης ή ανυπαρξίας μίας συμβατικής σχέσης. Το ζήτημα δε αυτό είναι ασφαλώς προκριματικό για οποιοδήποτε πρόβλημα συμβατικής ευθύνης ανακύπτει.
16. Με την σύναψη μίας σύμβασης δεν ιδρύεται μόνο η συμβατική σχέση, αλλά ταυτόχρονα προσδιορίζεται πότε αυτή ιδρύθηκε και που. Ο χρόνος σύναψης της σύμβασης πρωτίστως οριοθετεί το κατά χρόνο (*rationae tempore*) πεδίο της προσυμβατικής ευθύνης. Ταυτόχρονα, συνδέεται με το κατά χρόνο πεδίο του εφαρμοζόμενου δικαίου και πιθανώς έχει προεκτάσεις ως προς το κύρος του περιεχομένου της σύμβασης. Ο χρόνος είναι δυνατόν να συνδέεται και με το εφαρμοστέο (κατά το ιδιωτικό διεθνές) δίκαιο¹⁰. Με το αυτό ζήτημα συνδέεται, πρωταρχικά, ο τόπος της σύναψης της σύμβασης. Ο ίδιος έχει κρίσιμες δικονομικές προεκτάσεις (δωσιδικία).

---

⁸ Η ανταλλαγή δε σχεδίων σύμβασης που κατατείνουν πρακτικά στο ίδιο αποτέλεσμα, αλλά με διαφορετική διατύπωση που ανταποκρίνεται στους πρότυπους όρους που κάθε μέρος επιθυμεί να εισάγει προς το δικό του συμφέρον αποκαλείται στις έννομες τάξεις του αγγλοσαξωνικού δικαίου “battle of the forms”.

⁹ Σταθόπουλος, Μιχαήλ – Άρθρα 173/200 αριθμός 174· Παπανικολάου – Μεθοδολογία του Ιδιωτικού Δικαίου και ερμηνεία των δικαιοπραξιών αρ. 574 επ. Βλ. επίσης DCFR – Article II.-8:103(1) “*Interpretation against supplier of term or dominant party: (1) Where there is doubt about the meaning of a term not individually negotiated, an interpretation of the term against the party who supplied it is to be preferred*”.

¹⁰ Η προβληματική είναι εξόχως σύνθετη, καθώς το πότε συνάπτεται σύμβαση αποτελεί κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο πρόκριμα και είναι δυνατόν να εφαρμόζεται άλλο δίκαιο στο ζήτημα της σύναψης της σύμβασης και άλλο δίκαιο να διέπει το περιεχόμενό της.

17. Πέραν των ανωτέρω, ο τρόπος σύναψης των συμβάσεων συνέχεται με ζητήματα θεμελιώδη για την ερμηνεία τους. Η παραδοσιακή προσέγγιση στο πρόβλημα της ερμηνείας των συμβάσεων (όπως αποκρυσταλλώνεται και στις διατάξεις των άρθρων 173 και 200 του ΑΚ) προϋποθέτει ότι η σύμβαση απαρτίζεται από διακριτές δηλώσεις βούλησης των μερών οι οποίες μπορεί να συμπίπτουν ή όχι. Σε κάθε περίπτωση προϋποτίθεται ότι είναι δυνατή η ανάχνευση της βούλησης έκαστου μέρους και η εξάντληση της υποκειμενικής ερμηνεία πριν ο ερμηνευτής προβεί σε αντικειμενική¹¹. Η εγκατάλειψη του υποδείγματος πρότασης-αποδοχής έχει ως άμεσο επακόλουθο ότι η ερμηνευτική διαδικασία πρέπει να εκκινήσει από διαφορετική αφετηρία. Η ευριστική διαδικασία (heuristics) ως μέθοδος ερμηνείας των συμβάσεων και αναζήτησης του κανονιστικού τους περιεχομένου είναι δυνατόν να αποτελέσει λύση σε αυτό το αδιέξοδο.

II. Πρόταση και αποδοχή: θεμελιώδης δομή του ευρωπαϊκού δικαίου των συμβάσεων

1. Ιστορική αναδρομή και ένταξη στο σύστημα του σύγχρονου αστικού δικαίου

18. Η προβληματική της σύναψης των συμβάσεων δεν αποτέλεσε αντικείμενο συστηματικής επεξεργασίας από το (κλασσικό) ρωμαϊκό δίκαιο. Το ρωμαϊκό δίκαιο, άλλωστε, δεν διέθετε τα μεθοδολογικά εργαλεία που θα επέτρεπαν την λεπτή εννοιολογική ανάλυση των νομικών θεσμών. Οι ρωμαίοι νομικοί δεν καταπιάστηκαν με την αφηρημένη προσέγγιση νομικών εννοιών και θεωρητικών μορφωμάτων. Οι έννοιες «δικαιοπραξία» και «σύμβαση» με το περιεχόμενο που έχουν σήμερα στο πλαίσιο μίας έννομης τάξης του ηπειρωτικού δικαίου ήταν άγνωστες στο ρωμαϊκό δίκαιο. Το ρωμαϊκό δίκαιο προσανατολισμένο στην πράξη, αρκείτο για την αναγνώριση της ενοχής στην ανάχνευση της συμφωνίας (consensus) των μερών μίας σχέσης χωρίς να προσπαθεί να εντάξει αυτήν την πραγματικότητα σε νομικά σχήματα. Ανεξαρτήτως δε της έλλειψης μεθοδολογικών εργαλείων, το υπόδειγμα πρότασης-αποδοχής ήταν άγνωστο στο ρωμαϊκό δίκαιο διότι ήταν ξένη προς αυτό η αναζήτηση της ενδιάθετης στάσης των μερών. Στο αυστηρά τυπικό ρωμαϊκό σύστημα των *formulae* η υποκειμενική στάση των μερών μίας σχέσης είχε

---

¹¹ Η κριτική της παραδοσιακής αντίληψης για την ερμηνεία των συμβάσεων και η κατάδειξη της ανεπάρκειας και του εν πολλοίς πλασματικού χαρακτήρα της μεθόδου ερμηνείας που αυτή εισηγείται δεν μπορούν να αναπτυχθούν (έστω και παρεμπιπτόντως) στο πλαίσιο αυτής της εργασίας.

μικρή επιρροή στο κύρος της. Άλλωστε στο κλασσικό ρωμαϊκό δίκαιο η σύναψη σύμβασης είναι δυνατή μόνο με την αυτοπρόσωπη παρουσία των συμβαλλομένων, με αποτέλεσμα εκ των πραγμάτων να μην υπάρχει χρονική απόσταση μεταξύ των δηλώσεων των μερών ώστε να καθίσταται αναγκαία η τεχνητή ανίχνευση της αλληλουχίας τους.

19. Παρά ταύτα, σε ορισμένες πηγές του ρωμαϊκού δικαίου φαίνεται να γίνεται νύξη σε περιπτώσεις πρότασης και αποδοχής. Έτσι, ήδη ο Ουλπιανός αναφέρει ότι μόνο η *apollitatio* και όχι η *promissio* έπρεπε να τύχει αποδοχής¹². Ωστόσο, η έννοια της σύμβασης δεν ήταν συγκεκριμένη, ώστε να οικοδομηθεί μία συστηματική θεωρία γύρω από αυτήν. Η συναίνεση/συμφωνία – υπό την έννοια της κοινότητας βούλησης – συνέχισε κατά τον μεσαίωνα να λογίζεται ως συστατικό στοιχείο της συμβατικής σχέσης. Στο έργο των Pufendorf, Grotius και Wolf υπό την επίδραση των φυσικοδικαιϊκών τους αντιλήψεων το στοιχείο της συμφωνίας αποκτά ηθική διάσταση και ανάγεται σε κεντρικό στοιχείο του αστικού δικαίου¹³.
20. Το υπόδειγμα της σύναψης συμβάσεων μέσω πρότασης και αποδοχής είναι κατασκευάσμα του νεότερου δικαίου υπό την επιρροή αυτών των φυσικοδικαιϊκών αντιλήψεων. Ασφαλώς, το νέο δογματικό οικοδόμημα του σύγχρονου αστικού δικαίου δεν δημιουργήθηκε εν κενώ. Το ρωμαϊκό δίκαιο όπως αποκρυσταλλώνεται στο Corpus Juris Civilis και η γνώση που μέχρι τότε είχε συσσωρευτεί χάρη στις εργασίες των μεσαιωνικών νομικών (γλωσσογράφων, μεταγλωσσογράφων) και τα αναλυτικά εργαλεία που οι θεωρητικοί του φυσικού δικαίου είχαν εισφέρει αποτέλεσαν την πρώτη ύλη που χρησιμοποιήθηκε

2. Ηπειρωτικοί αστικοί κώδικες

21. Στην Γαλλία πρώτος θεωρητικός που καταπιάνεται με το ζήτημα της σύναψης των συμβάσεων είναι ο Jean Domat. Στο έργο του “*Les loix civiles dans l’ordre naturel*” το οποίο αποτελεί και την πρώτη συστηματική πραγματεία αστικού δικαίου στην γαλλική γλώσσα ο Domat αναγνωρίζει την καίρια σημασία του θεσμού της σύμβασης (convention) ως οχήματος για τις συναλλαγές μεταξύ των κοινωνιών του δικαίου. Η προεξάρχουσα σημασία του θεσμού της σύμβασης κατά τον Domat τον οδηγεί να αφιερώσει το πρώτο βιβλίο του πονήματός του σε αυτήν. Ορίζοντας την

---

¹² Ulp. D. 2, 14, 1, 3.

¹³ Βλ. για όλα αυτά Zimmerman, Reinhardt – The law of obligations: The Roman foundations of the civilian tradition, Oxford University Press (1996), σελ. 561 επ.

σύμβαση ως «δέσμευση που ιδρύεται με την αμοιβαία συγκατάθεση δύο ή περισσότερων προσώπων»¹⁴, ο Domat περιορίζεται στην αναγνώριση του στοιχείου της κοινής συναίνεσης των μερών (*consensus in idem*) ως εννοιολογικού γνωρίσματος της σύμβασης. Η διαδικασία που οδηγεί στην σύναψή της, ήτοι ο τρόπος με τον οποίο η κοινή συγκατάθεση των μερών εξωτερικεύεται, δεν τυγχάνει περεταίρω επεξεργασίας.

22. Ο πρώτος που αναλύει την κοινή συγκατάθεση (βούληση) των μερών μίας σύμβασης είναι ο R.-J. Pothier. Στην συστηματική πραγματεία του για το ενοχικό δίκαιο "*Traité des obligations*" ο Pothier θεμελιώνει το υπόδειγμα σύναψης συμβάσεων που αργότερα θα καταστεί κλασσικό στο σύνολο των ευρωπαϊκών εννόμων τάξεων, την σύναψη συμβάσεων μέσω πρότασης και αποδοχής. Κατά τον Pothier η κοινή συγκατάθεση των μερών μίας σύμβασης αναλύεται σε δύο μονομερείς, διακριτές, σιωπηρές ή ρητές, και απευθυντές δηλώσεις βούλησης: την πρόταση και την αποδοχή ("*Le contrat renferme le concours des volontes de deux personnes, dont l'une promet quelque chose a l'autre, et l'autre accepte la promesse*"). Η επιρροή του ορισμού αυτού είναι ακόμη εναργής στα άρθρα 1113 επ. του Γαλλικού ΑΚ¹⁵.
23. Ο Γαλλικός ΑΚ, όμως, περιέχει και ορισμό της έννοιας της σύμβασης στο άρθρο 1101. Η αρχική διατύπωση είχε ως εξής:

«Σύμβαση είναι η συμφωνία με την οποία ένα ή περισσότερα πρόσωπα αναλαμβάνουν την υποχρέωση προς ένα ή περισσότερα άλλα πρόσωπα να δώσουν, να κάνουν ή να μην κάνουν κάτι»¹⁶.

24. Με την αναθεώρηση του Γαλλικού ΑΚ το 2016 η διατύπωση του άρθρου 1101 μεταβλήθηκε, ώστε να καταλαμβάνει προπάντων το στοιχείο της σύμπτωσης των βουλήσεων, της συμφωνίας και όχι των αποτελεσμάτων της σύμβασης. Η νέα διατύπωση έχει ως εξής:

---

¹⁴ *Les conventions sont les mens qui se forment par le consentement mutuel de deux ou plusieurs personnes qui se font entre eux une loi d'exécuter ce qu'ils promettent.*

¹⁵ "*Le contrat est formé par la rencontre d'une offre et d'une acceptation par lesquelles les parties manifestent leur volonté de s'engager*".

¹⁶ "*Le contrat est une convention par laquelle une ou plusieurs personnes s'obligent, envers une ou plusieurs autres, à donner, à faire ou à ne pas faire quelque chose*".

«Σύμβαση είναι η σύμπτωση βουλήσεως δύο η περισσότερων προσώπων που αποσκοπεί στην ίδρυση, τροποποίηση ή απόσβεση ενοχών»¹⁷.

Με την νέα διατύπωση εξαιρείται το στοιχείο της σύμπτωσης της βούλησης των συμβαλλομένων.

25. Ο Γερμανικός ΑΚ (BGB) ευθύς εξ αρχής έθεσε το ζήτημα της σύναψης των συμβάσεων στην βάση του μοντέλου πρότασης-αποδοχής¹⁸. Μολονότι στο σχέδιο Γερμανικού ΑΚ του 1888 υπήρχε ρητή πρόβλεψη ότι η σύμβαση καταρτίζεται με την σύμπτωση της βούλησης των μερών, τελικώς δεν συμπεριελήφθη διότι το στοιχείο της συμφωνίας θεωρήθηκε αυτονόητο ή δυνάμενο να συναχθεί εκ τους αντιθέτου από τις διατάξεις περί διαφωνίας των μερών¹⁹.

3. Αγγλικό δίκαιο

26. Η συστηματική εργασία των Γάλλων νομικών (που οδήγησε στο αλλά και τροφοδοτήθηκε από το μνημειώδες δημιούργημα του Ναπολέοντειου Αστικού Κώδικα, 1804) είχε άμεση επιρροή ακόμη και στην παραδοσιακά αυτόνομη έννομη τάξη της Αγγλίας. Η πεποίθηση ότι η γαλλική και η ηπειρωτική εν γένει θεωρία ήταν δυνατόν να προσκομίσει πολλά οφέλη στο σύστημα του κοινοδικαίου ήταν κοινή μεταξύ των άγγλων νομικών του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα. Ήδη το 1737 είχε μεταφραστεί στα αγγλικά η πραγματεία του Domat²⁰ που αναγνωριζόταν από έγκριτους εκπροσώπους της αγγλικής νομικής και πολιτικής θεωρίας ως “πηγή των αρχών του δικαίου και της επιείκειας (*equity*) που είναι κοινές σε όλους τους ανθρώπους” (Edmund Burke). Το βιβλίο του Pothier μεταφράστηκε στα αγγλικά λίγο μετά την κυκλοφορία του²¹, το 1806 και αμέσως απέκτησε το status αυθεντίας παραπεμπόμενο ακόμη και στο σκεπτικό δικαστικών αποφάσεων²².

¹⁷ ‘Le contrat est un accord de volontés entre deux ou plusieurs personnes destiné à créer, modifier, transmettre ou éteindre des obligations’.

¹⁸ Herresthal, Carsten – Offer and Acceptance: Other Forms of Manifestation of Consent under the German Civil Code, εις: Reiner Schulze / Pilar Perales Viscasillas (εκδ.) – The Formation of Contract, 2016, σελ. 117.

¹⁹ Siems, Mathias – Unevenly Formed Contracts: Ignoring the ‘Mirror of Offer and Acceptance’, European Review of Private Law, 2004, σ. 771 επ. (775-776)

²⁰ Domat – The civil law in its natural order, μετάφραση από τα γαλλικά W. Straham (1737).

²¹ Pothier – A treatise on the Law of Obligations, μετάφραση από τα γαλλικά W.D. Evans (1806).

²² Siems, Mathias M. – ‘Unevenly formed contracts’: Ignoring the ‘mirror of offer and acceptance’, European Review of Private Law 6 (2004), σελ. 774

27. Η πρώτη αναφορά σε πρόταση και αποδοχή (offer and acceptance)²³ στην αγγλική έννομη τάξη γίνεται στην υπόθεση *Payne v. Cave* (1789). Από την υπόθεση *Adams v. Lindsell* (1818) και εφεξής το υπόδειγμα της πρότασης και της αποδοχής αναγνωρίζεται από τα αγγλικά δικαστήρια ως βασικός τρόπος σύναψης.

4. Το κοινό ευρωπαϊκό δίκαιο των συμβάσεων

28. Το υπόδειγμα πρότασης-αποδοχής ως καθιερωμένη δομή στο δίκαιο των συμβάσεων σειράς εννόμων τάξεων, έχει υιοθετηθεί και από υπερεθνικά-πρότυπα «νομοθετικά» κείμενα. Έτσι, η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για την διεθνή πώληση κινητών (CISG) –άρθρο 14– κάνει αναφορά σε πρόταση και αποδοχή αυτής υπολαμβάνοντας ότι αυτή είναι η κατεξοχήν οδός σύναψης μίας σύμβασης· την ίδια ρύθμιση υιοθετούν και οι αρχές του ευρωπαϊκού δικαίου των συμβάσεων (PECL) –άρθρο 2.201. Οι αρχές διεθνούς εμπορικού δικαίου της UNIDROIT –άρθρο 2.1.1– αναγνωρίζουν αρχικώς ότι μία σύμβαση μπορεί να συναφθεί με πρόταση και αποδοχή, ωστόσο, πηγαίνουν ένα βήμα παραπέρα αναγνωρίζοντας ότι η πρακτική των μερών από την οποία συνάγεται συμφωνία αποτελεί και αυτή τρόπο σύναψης σύμβασης. Προβλέπουν επίσης, την δυνατότητα αυτοματοποιημένης σύναψης συμβάσεων.
29. Διαφορετική, λιγότερο τυποκρατική και περισσότερο εναρμονισμένη με τα πορίσματα του σύγχρονου δικαίου των συμβάσεων είναι η θέση του Σχεδίου Κοινού Πλαισίου Αναφοράς (DCFR) το οποίο πριν εκθέσει τους επιμέρους τρόπους σύναψης μίας σύμβασης περιέχει την προκαταρκτική πρόβλεψη ότι:

II. – 4:101: Requirements for the conclusion of a contract

A contract is concluded, without any further requirement, if the parties:

- (a) intend to enter into a binding legal relationship or bring about some other legal effect; and
- (b) reach a sufficient agreement.

²³ Για την κατάρτιση σύμβασης (contract) στην αγγλική έννομη τάξη δεν αρκεί η ανίχνευση πρότασης (offer) και αποδοχής (acceptance). Σημειώνεται δε ότι η πρόταση και η αποδοχή δεν αναλύονται ως δηλώσεις βούλησης κατ' αναλογίαν των αντίστοιχων θεσμών των εννόμων τάξεων του ηπειρωτικού δικαίου. Η πρόταση και η αποδοχή αποτελούν την διαδικαστική προϋπόθεση για την κατάρτιση συμβάσεων. Για την δημιουργία έγκυρης και εκτελεστής (enforceable) συμβατικής δέσμευσης κατά το αγγλικό δίκαιο απαιτείται επιπλέον η ύπαρξη αντισταθμίσιματος/τιμήματος (consideration) και η αναγνώριση συμφωνίας (bargain). Η παρούσα εργασία δεν μπορεί να επεκταθεί στην ανάλυση αυτών των ουσιαστικών κατά το αγγλικό δίκαιο προϋποθέσεων.

Με τον τρόπο αυτόν αναγνωρίζει ως βάση για την σύναψη της σύμβασης την **συμφωνία των μερών** ανεξαρτήτως της διαδικασίας που θα ακολουθηθεί.

5. Η σύναψη σύμβασης κατά τον Αστικό Κώδικα – το βασικό υπόδειγμα

30. Ο Αστικός Κώδικας υιοθετεί, καταρχήν, το (ήδη καθιερωμένο κατά την εποχή κατάρτισής του) υπόδειγμα πρότασης-αποδοχής (άρθρα 185 επ.) ως διαδικασία για την σύναψη σύμβασης. Παράλληλα, δεν αποκλείει την δυνατότητα σύναψης σύμβασης με άλλους τρόπους (δημοπρασία).
31. Εν συνόψει, ο ΑΚ προβλέπει στα άρθρα 185 επ. τα εξής: ότι με την υποβολή της πρότασης, ο αποδέκτης έχει το (διαπλαστικό) δικαίωμα με την αποδοχή του να ιδρύσει την συμβατική σχέση. Ο προτείνων δεσμεύεται από την πρότασή του. Η αποδοχή δεν μπορεί να αποκλίνει από το περιεχόμενο της πρότασης. Τυχόν αλλαγές ισχύουν ως νέα πρόταση. Στο υπόδειγμα του ΑΚ, δηλαδή, ο προτείνων είναι κύριος της συμφωνίας (master of the deal). Αυτός καθορίζει το περιεχόμενό της²⁴ και ο αποδέκτης μπορεί να την αποδεχτεί εν συνόλω ή να την απορρίψει – τρίτη επιλογή (πχ. μερική αποδοχή) δεν υπάρχει. Τυχόν αποδοχή με τροποποιήσεις ρητώς ισχύει ως νέα πρόταση (ΑΚ 191). Στην τελευταία αυτή περίπτωση συντρέχει και αντιστροφή ρόλων: ο αποδέκτης γίνεται προτείνων και ο προτείνων αποδέκτης.
32. Ο Αστικός Κώδικας δεν δίνει ορισμό της έννοιας της σύμβασης. Μολονότι υπάρχει ομοφωνία στην θεωρία ότι η σύμβαση είναι έννοια είδους ως προς την δικαιοπραξία, δεν διευκρινίζεται στην ελληνική θεωρία ποια είναι η ειδοποιός διαφορά του είδους δικαιοπραξίας «σύμβαση». Πολλοί εντοπίζουν την ειδοποιό διαφορά ότι στο ελάχιστο περιεχόμενο της σύμβασης ανήκουν περισσότερες της μίας δηλώσεις βούλησης που η μία είναι «κατοπτρική» της άλλης και κατατείνουν στο αυτό αποτέλεσμα²⁵. Το ίδιο το περιεχόμενο των δηλώσεων βούλησης που αποτελούν την σύμβαση δεν συνιστά άλλωστε στοιχείο της έννοιας της σύμβασης. Σύμφωνα με την

---

²⁴ Χαρακτηριστικά βλ. την διατύπωση της ΑΠ 1587/2018: «Από τις διατάξεις των άρθρων 185, 189, 192 και 193 ΑΚ συνάγεται ότι η σύμβαση καταρτίζεται με πρόταση και αποδοχή αυτής. Η πρόταση πρέπει να είναι πλήρης, να περιέχει δηλαδή όλα τα στοιχεία που απαιτούνται για τη σκοπούμενη σύμβαση. Αντίστοιχα, η αποδοχή της πρότασης για τη σύναψη σύμβασης, πρέπει να είναι σύμφωνη με το περιεχόμενο της πρότασης, χωρίς επιφύλαξη ή τροποποίηση, να ακολουθεί την πρόταση και να περιέλθει σ' αυτόν που πρότεινε, με αφετηρία το χρόνο της πρότασης, μέσα στην προθεσμία που τάχθηκε με αυτή ή, αν δεν τάχθηκε προθεσμία, έως τη στιγμή που, κατά τις περιστάσεις κάθε συγκεκριμένης περίπτωσης, απαιτείται και συνακόλουθα υποχρεούται να αναμένει αυτός που πρότεινε».

²⁵ Γεωργιάδης – Γενικές αρχές αστικού δικαίου⁵, 2018 σελ. 390· Λαδάς – Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, Τομ. ΙΙ, σελ. 279

- αρχή της ελευθερίας των συμβάσεων που κατοχυρώνεται στο άρθρο 361 ΑΚ ο,τιδήποτε μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο σύμβασης. Οι δηλώσεις βούλησης που αποτελούν την σύμβαση είναι δυνατόν να περιέχουν τα αναγκαία στοιχεία (*essentialia negotii*) για την κατάταξή τους σε έναν εκ των τύπων επωνύμων συμβάσεων του ΑΚ ή, άλλως, να πρόκειται για έναν άλλο τύπο σύμβασης.
33. Υπάρχουν εκπρόσωποι της ελληνικής θεωρίας²⁶ που φαίνεται να θεωρούν αναγκαίο στοιχείο της έννοιας της σύμβασης την κατάρτισή της μέσω δύο διακριτών δηλώσεων βουλήσεως – την πρόταση και την αποδοχή. Αυτό είναι αντίθετο με την ίδια την ρύθμιση του ΑΚ, αλλά και συστηματικά ενάντιο στην αρχή της ελευθερίας των συμβάσεων (ΑΚ 361)²⁷. Άλλωστε, αν η ανταλλαγή δύο διακριτών δηλώσεων βουλήσεως που τελούν σε χρονική ακολουθία μεταξύ τους αποτελεί ουσιώδες γνώρισμα της σύμβασης, τότε σύναψη συμβάσεων με τρόπο άλλο πλην του προβλεπόμενου στα άρθρα 185 επ. ΑΚ δεν θα ήταν δυνατή· δικαιοπραξίες (ακόμη και πολυμερείς) που θα καταρτίζοντο με τρόπο διαφορετικό από την πρόταση και την αποδοχή δεν θα ήταν συμβάσεις, αλλά ένα *aliud*. Επομένως, μολονότι οι δηλώσεις βουλήσεως των μερών μίας σύμβασης εντοπίζονται ως συστατικά της συμφωνίας (*consensus*) τους, αυτό δεν συνεπάγεται ότι υπήρξαν κάποτε σε στάδιο χρονικά προγενέστερο ή κανονιστικά προαπαιτούμενο της σύμβασης ως αυτόνομες διακριτές οντότητες.
34. Σημειώνεται στο σημείο αυτό ότι ο ΑΚ περιέχει διατάξεις για την σύναψη συμβάσεων σε περισσότερα σημεία και όχι αποκλειστικά στο βιβλίο των Γενικών Αρχών. Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα είναι η πρόβλεψη του ΑΚ για την σύναψη της επώνυμης σύμβασης δανείου (ΑΚ 806 επ.). Ρητώς προβλέπεται στον ΑΚ ότι το δάνειο αποτελεί σύμβαση παραδοτική (*re* καταρτιζόμενη) – «ο ένας από τους συμβαλλομένους **μεταβιβάζει...**». Παρά ταύτα η ελληνική νομολογία²⁸ αναγνωρίζει

---

²⁶ Βλ. ενδεικτικά Καράσης, Μαριανός – Άρθρα 185 επ. εις Γεωργιάδη/Σταθόπουλου Αστικός κώδικας² – Γενικές Αρχές τομ. ΙΙ., εκδ. Π.Ν. Σάκουλα (2016). Αντιθέτως, ο Γεωργιάδης (Γενικές αρχές αστικού δικαίου⁵, 2018 σελ. 399 επ.) αναγνωρίζει το στοιχείο της συμφωνίας ως ιδρυτικό της συμβατικής σχέσης.

²⁷ Βλ. χαρακτηριστικά την αναφορά του Λαδά ότι «όσο πιο πολύπλοκη γίνεται η συναλλαγή, οπότε κατά κανόνα προηγούνται διαπραγματεύσεις, η θέση του προτείνοντος και του αποδεχομένου εναλλάσσεται (*arg. 191* εδ. 2), ώστε τελικά να μην έχει σημασία ποιος είναι ο προτείνων και ποιος είναι ο αποδεχόμενος». Το ίδιο παρατηρεί ο Παπαντωνίου (Γενικές Αρχές του Αστικού Δικαίου³, σελ. 301) με αφορμή τις συμβάσεις που συνάπτονται μεταξύ παρόντων που καταλήγουν σε πλήρη συμφωνία ως προς όλους τους όρους της σύμβασης.

²⁸ Ενδεικτικά ΑΠ 1081/2015: «...με βάση την αρχή της ελευθερίας των συναλλαγών (άρθρο 361 ΑΚ.) οι συμβαλλόμενοι μπορούν να καταρτίσουν το δάνειο με μόνη τη συναίνεση τους (*solo*

την δυνατότητα σύναψης και υποσχετικής (*solo consensu*) σύμβασης δανείου. Η θέση αυτή έχει έρεισμα την διατύπωση της διάταξης ΑΚ 809 και την αρχή της ελευθερίας των συμβάσεων (ΑΚ 361). Υποβόσκει στο σκεπτικό της νομολογίας η αρχή ότι η σύμβαση συνάπτεται όταν επιτευχθεί συμφωνία των μερών (βλ. και ΑΚ 195-196) και όχι όταν επέλθουν οι διαδικαστικές προϋποθέσεις που τάσσει ο ΑΚ.

III. Σύναψη συμβάσεων χωρίς πρόταση και αποδοχή

1. Κριτική του υποδείγματος της σύναψης μέσω πρότασης και αποδοχής

α. Θεμελιώδεις αστοχίες και δογματική περιπλοκή

35. Η καθιέρωση του υποδείγματος της πρότασης-αποδοχής ως βασικής διαδικασίας για την σύναψη συμβάσεων δεν είναι από μόνη της προβληματική. Η σύγχυση που επικρατεί ως προς το ρυθμιστικό του μονοπώλιο, όμως, είναι δυνατόν να οδηγήσει σε αμφιβολία σε περιπτώσεις που ενώ η ύπαρξη σύμβασης μεταξύ των μερών έπρεπε να είναι αδιαμφισβήτητη, δεν πληρούνται οι προϋποθέσεις του υποδείγματος. Το επίκεντρο της συμβατικής διαδικασίας με τον τρόπο αυτό μετακινείται από ένα ουσιώδες στοιχείο (την συμφωνία) σε ένα δευτερεύον και διαδικαστικό (την ανίχνευση της πρότασης και της αποδοχής) του οποίου η ύπαρξη είναι, μάλιστα, αμφίβολη.
36. Το υπόδειγμα πρότασης-αποδοχής, μολονότι επαρκές να περιγράψει μία ευρεία κατηγορία συναλλαγών δεν είναι πρόσφορο για να καταλάβει το σύνολο των συμβατικών τύπων και δυσχερώς αντικατοπτρίζει την πολυμέρεια των σύγχρονων συμβατικών σχέσεων. Πράγματι, είναι αμφίβολο ότι στον πραγματικό κόσμο των συναλλαγών οι δηλώσεις βουλήσεως των μερών που τελικά περιλαμβάνονται σε μία σύμβαση είναι διακριτές και τελούν σε χρονική ακολουθία. Όπως άλλωστε ήδη αναφέρθηκε, η διαμόρφωση του περιεχομένου των συμβάσεων είναι διαδικασία σταδιακή που σχεδόν πάντοτε εμπλέκει ενεργά και τα δύο μέρη. Η αγνόηση αυτής της συναλλακτικής πραγματικότητας ή – περαιτέρω – η απόπειρα ένταξής της στην προκρούστεια κλίνη του υποδείγματος πρότασης-αποδοχής περιπλέκουν άσκοπα την απαιτούμενη θεωρητική ανάλυση και δημιουργούν αμφιβολίες στις οριακές περιπτώσεις.
37. Τέλος, το υπόδειγμα πρότασης-αποδοχής οδηγεί δυνητικά σε παράδοξα αποτελέσματα. Προϋποθέτωντας ότι για την κατάρτιση σύμβασης απαιτούνται δύο

---

consensu), οπότε στην περίπτωση αυτή, πρόκειται για σύμβαση υποσχετική δανείου». Στο ίδιο πόρισμα καταλήγουν με τις αυτές σκέψεις οι ΑΠ 1833/2011 και 878/2011.

διακριτές και τελούσες σε χρονική ακολουθία δηλώσεις βούλησης αφενός αδυνατεί να συλλάβει μία σειρά περιπτώσεων στις οποίες η συμφωνία των μερών είναι μάλλον προφανής, αφετέρου περιορίζει το συμβατικό περιεχόμενο στο περιεχόμενο της πρότασης (καθώς η αποδοχή μόνο να επιβεβαιώσει το περιεχόμενο της πρότασης δύναται).

β. Κανονιστική ανεπάρκεια

38. Παραλλήλως, το υπόδειγμα πρότασης-αποδοχής δεν καταλαμβάνει πληθώρα περιπτώσεων που ανακύπτουν εξαιρετικά συχνά στο πλαίσιο του σύγχρονου οικονομικού βίου. Ωστε αν το υπόδειγμα πρότασης-αποδοχής γίνει δεκτό ως αναγκαία συνθήκη για την σύναψη σύμβασης, τότε μία μεγάλη κατηγορία εννόμων σχέσεων στις οποίες αναμφισβήτητα συντρέχει το στοιχείο της *consensus in idem* δεν θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν συμβάσεις, αν δε το υπόδειγμα γίνει δεκτό ως επαρκής συνθήκη και πάλι προκύπτει κενό ως προς τις περιπτώσεις που δεν εμπίπτουν στο ρυθμιστικό του πεδίο.
39. Η ανεπάρκεια του υποδείγματος πρότασης-αποδοχής καταδεικνύεται τόσο σε περιπτώσεις συμβάσεων που είναι εξαιρετικά συχνές στην συναλλακτική πρακτική (πολυμερείς συμβάσεις, δικαιοπραξίες ενώπιον δημόσιας αρχής, ηλεκτρονικά συναπτόμενες δικαιοπραξίες) όσο και σε συναλλακτικά μορφώματα που είναι καρποί της σύγχρονης δομής των αγορών (δικαιοπραξίες μέσω κεντρικού αντισυμβαλλομένου). Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις το στοιχείο της συναίνεσης συντρέχει με βεβαιότητα και οι συναλλασσόμενοι δεν έχουν οποιαδήποτε αμφιβολία για την δέσμευσή τους σε μία συμβατική σχέση. Υπάρχουν και δυσκολότερες στην εκτίμησή τους περιπτώσεις στις οποίες το στοιχείο της συμφωνίας είναι λανθάνον και η συνδρομή του θα μπορούσε να αμφισβητηθεί (διασταυρούμενες προσφορές με ταυτόσημο περιεχόμενο/cross offers).

2. Άλλοι τρόποι σύναψης συμβάσεων

α. Πολυμερείς συμβάσεις

40. Το υπόδειγμα πρότασης-αποδοχής προϋποθέτει ότι τα μέρη της σύμβασης είναι δύο και η αποδοχή αποτελεί αντικατοπτρισμό του περιεχομένου της πρότασης το οποίο ο αποδέκτης εγκρίνει. Ωστόσο, σε πολυμερείς συμβατικές σχέσεις είναι αδύνατον να προσδιοριστεί ποιος είναι ο προτείνων και ποιος ο αποδέκτης. Αν η πρόταση θεωρηθεί ότι υποβάλλεται από ένα μέρος προς τα υπόλοιπα, τότε είναι δυσχερές να

θεμελιωθεί ο συμβατικός δεσμός μεταξύ των αποδεκτών. Αν πάλι κάθε μέρος θεωρηθεί και προτείνων και αποδέκτης (και μάλιστα ως προς όλα τα υπόλοιπα μέρη) βρισκόμαστε ήδη στον χώρο του πλάσματος. Είναι δε προφανές ότι στην περίπτωση αυτή η χρονική ακολουθία που απαιτεί το υπόδειγμα πρότασης-αποδοχής δεν υπάρχει. Θα συνιστούσε δε θεωρητική ακροβασία τυχόν προσπάθεια να θεμελιωθούν οι περισσότερες αποδοχές σε ένα σχήμα αποδοχής υπό την αίρεση της αποδοχής και από τους λοιπούς αποδέκτες της πρότασης.

41. Η προβληματική της σύναξης των πολυμερών δικαιπραξιών αναδείχθηκε το πρώτον στο πλαίσιο του αγγλοσαξωνικού δικαίου²⁹ με την υπόθεση *The Satanita* (1895). Στην υπόθεση αυτή τέθηκε το ζήτημα αν οι κανόνες ενός διαγωνισμού ιστοπλοΐας στον οποίο οι διάδικοι συμμετείχαν συνιστούσαν σύμβαση μεταξύ τους. Δεδομένου ότι οι κανόνες είχαν τεθεί από πλειονότητα προσώπων, ήταν αδύνατο να διαγνωστεί πρόταση και αποδοχή. Παρά ταύτα το δικαστήριο αναγνώρισε ότι επρόκειτο για σύμβαση δεδομένου ότι ήταν καταφανές από τις περιστάσεις της υπόθεσης ότι υπήρχε συμφωνία των μερών και όλα τα μέρη αναγνώριζαν την δέσμευσή τους από τους κανόνες.

β. Συμβάσεις συναπτόμενες σε οργανωμένη αγορά

42. Στον σύγχρονο συναλλακτικό βίο οι συναλλαγές δεν λαμβάνουν χώρα αποκλειστικά μεταξύ προσώπων που γνωρίζονται μεταξύ τους ή έχουν την δυνατότητα επικοινωνίας. Η ανάγκη για ταχεία ολοκλήρωση των συναλλαγών³⁰ επιτάσσει τον περιορισμό των πηγών συναλλακτικού κόστους. Ως τέτοιες νοούνται προπάντων το κόστος έρευνας, η ασύμμετρη πληροφόρηση και η αμφιβολία ως προς την φερεγγυότητα του αντισυμβαλλομένου. Στο οικονομικό περιβάλλον της αγοράς, ήτοι τον χώρο νοητό ή πραγματικό όπου λαμβάνουν χώρα οι συναλλαγές, οι πηγές συναλλακτικού κόστους είναι πάντοτε παρούσες σε παραλλάσσοντα πάντοτε βαθμό ως εγγενή χαρακτηριστικά του συστήματος. Καμία αγορά δεν είναι δυνατό να μηδενίσει το συναλλακτικό κόστος. Πλην όμως, το συναλλακτικό κόστος είναι δυνατόν μειωθεί με την λειτουργία μία οργανωμένης αγοράς.

---

²⁹ Βλ. αντί πολλών Atiyah, *An Introduction to the Law of Contract*, σελ. 55 επ.

³⁰ Εσκεμμένα στο σημείο αυτό δεν χρησιμοποιείται ο όρος «συμβάσεις». Εκφεύγει του αντικειμένου της εργασίας η εξέταση του ζητήματος αν όλες οι συναλλαγές ολοκληρώνονται μέσω του νομικού οχήματος της σύμβασης. Αρκεί για την ανάπτυξη που προηγείται η παραδοχή ότι ορισμένες συναλλαγές περιέχονται σε συμβάσεις και ότι το σύνολο των συμβάσεων που αφορούν μία κατηγορία συναλλαγής λαμβάνουν χώρα μέσα σε μία «αγορά».

43. Ως οργανωμένη αγορά νοείται η αγορά που φέρει ορισμένα ή όλα³¹ από τα ακόλουθα χαρακτηριστικά, ανάλογα με τον βαθμό της οργάνωσης³²:

- **Μία τυποποιημένη πλατφόρμα συναλλαγών.** Ως οργανωμένη αγορά δεν μπορεί να νοηθεί οποιοσδήποτε πραγματικός ή εικονικός χώρος.
- **Ορισμένους κεντρικά κανόνες λειτουργίας.** Η οργανωμένη αγορά θέτει περιορισμούς και τυπικές προϋποθέσεις για την κατάρτιση συναλλαγών. Έτσι, είναι δυνατόν να ορίζεται το ωράριο και ο όγκος των συναλλαγών ανά συγκεκριμένο χρονικό διάστημα.
- **Συγκεκριμένους αντισυμβαλλομένους.** Το πρόσωπο και ο αριθμός των αντισυμβαλλομένων είναι δυνατό να μεταλλάσσεται, δηλαδή περισσότερα πρόσωπα μπορούν να ενταχθούν στην οργανωμένη αγορά. Είναι, όμως, πάντοτε συγκεκριμένα πρόσωπα – υπό την έννοια ότι όποιος δεν ενταχθεί τυπικώς και κατά τους κανόνες εκάστης συγκεκριμένης αγοράς στο σύστημα δεν μπορεί να συναλλαχθεί σε αυτήν.
- **Επίσημα κανάλια επικοινωνίας.** Ο τρόπος κυκλοφορίας των πληροφοριών σε μία οργανωμένη αγορά ρυθμίζεται κεντρικά και είναι δυνατόν να υπάρχουν περιορισμοί στο είδος των πληροφοριών που επιτρέπεται να μεταδίδονται. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η απαγόρευση του insider trading. Στόχος είναι όλοι οι συμμετέχοντες σε μία συγκεκριμένη αγορά να έχουν πρόσβαση στο ίδιο επίπεδο πληροφόρησης.
- **Ρύθμιση της τιμής με τρόπο κεντρικό.** Σε μία οργανωμένη αγορά όλες οι συναλλαγές γίνονται στην αυτή τιμή που, μάλιστα, προσδιορίζεται από το σύστημα σύμφωνα με τους κανόνες που διέπουν την λειτουργία της.
- **Η τυποποίηση των συναλλαγών και των αγαθών που αποτελούν αντικείμενο των συναλλαγών.** Οι συναλλαγές γίνονται μόνο υπό συγκεκριμένους όρους που δεν αποτελούν αντικείμενο διαπραγμάτευσης μεταξύ των μερών. Μόνο ορισμένες παραμέτρους της συναλλαγής μπορούν να ρυθμίσουν τα μέρη. Αντιστοίχως, τα αγαθά που αποτελούν αντικείμενο συναλλαγών έχουν συγκεκριμένα, σαφώς προσδιορισμένα χαρακτηριστικά και

---

³¹ Δεν υπάρχει πλήρως οργανωμένη αγορά. Μόνο σε οικονομικά υποδείγματα όπου λαμβάνεται υπόψη μία εξιδανικευμένη εικόνα της συναλλακτικής πραγματικότητας απαντάται η πλήρως οργανωμένη αγορά.

³² Βλ. αναλυτικά αντί πολλών Ewan McKendrick (επ.) – Roy Goode on Commercial Law⁵ σελ. 171. Επίσης, Roy Goode – The Concept and Implications of a Market in Commercial Law, Lloyd's Maritime and Commercial Law Quarterly 1991, σελ. 24 επ.

προδιαγραφές. Το τελευταίο αυτό στοιχείο συνδέεται με ένα ακόμη χαρακτηριστικό των οργανωμένων αγορών, δηλαδή την υποκαταστασιμότητα των αγαθών.

- **Υποκαταστασιμότητα των αγαθών.** Το αντικείμενο των συναλλαγών σε μία οργανωμένη αγορά είναι πάντοτε υποκαταστατό και διαθέσιμο. Με τον τρόπο αυτό κάθε μονάδα είναι ισοδύναμη με όλες τις άλλες.
44. Η οργανωμένη αγορά είναι δυνατόν να υπάρχει με περισσότερους τρόπους. Το στοιχείο της οργάνωσης προϋποθέτει την ύπαρξη κάποιου κεντρικού σχεδιασμού και συντονισμού. Δεν υπάρχει πλήρως αποκεντρωμένη οργανωμένη αγορά, αν και είναι πιθανό να υπάρξει στο μέλλον με χρήση της τεχνολογίας blockchain. Συνεπώς, στο πλαίσιο μίας οργανωμένης αγοράς απαιτείται η ύπαρξη ενός ανεξάρτητου μέρους με λειτουργικό αμιγώς ρόλο³³ που προβαίνει στην διαπίστωση της ομοιότητας του περιεχομένου της βούλησης των συναλλασσόμενων και στην συνέχεια σε ταύτιση των προσφορών τους (matching).
45. Ανάλογα με τον βαθμό της εμπλοκής του στην συναλλακτική σχέση των μελών της οργανωμένης αγοράς, το ανεξάρτητο μέρος είναι δυνατόν να έχει την ιδιότητα του διαχειριστή της αγοράς και εκκαθαριστή των συναλλαγών ή να αποτελεί κεντρικό αντισυμβαλλόμενο (central counterparty). Ο κεντρικός αντισυμβαλλόμενος συμβάλλεται με τα μέλη της οργανωμένης αγοράς (συνήθως στο πλαίσιο αναγκαστικής σύμβασης³⁴) ακριβώς επειδή τυχόν απευθείας σύμβαση μεταξύ των μελών της θα διατάρασσε την λειτουργία της³⁵.
46. Με την διαμεσολάβηση του τρίτου ανεξάρτητου μέρους η συνολική προσφορά και η συνολική ζήτηση μέσα στην αγορά ταυτίζονται, ώστε να επιτευχθεί ισορροπία³⁶.

---

³³ Σημειώνεται ότι και στην περίπτωση σύναψης σύμβασης με δημοπρασία ο διενεργών την δημοπρασία αποτελεί τρίτο μέρος.

³⁴ Για τον θεσμό της αναγκαστικής σύμβασης και την ένταξή του στο σύστημα του αστικού δικαίου βλ. Λιάππη – Ηλεκτρική ενέργεια και δίκαιο των συμβάσεων: Από το μονοπώλιο στο unbundling και στο χρηματιστήριο ενέργειας, με τις νέες ρυθμίσεις του ν. 4512/2018 (2018), σελ. 236 επ.

³⁵ Βλ. ως προς τις συγκεκριμένες πράξεις που εκτελεί ο κεντρικός αντισυμβαλλόμενος Huang, Jiabin – The Functional and Operational Aspects of Central Counterparties, εις The Law and Regulation of Central Counterparties (2010), σελ. 63 επ.

³⁶ Η ταύτιση των δηλώσεων βουλήσεως μπορεί να γίνεται είτε σε πραγματικό χρόνο είτε συγκεντρωτικά σε συγκεκριμένο χρόνο κατά τους κανόνες της αγοράς. Περαιτέρω δε μπορεί να γίνεται είτε απλή ταύτιση της προσφοράς με την ζήτηση βάσει χρονικής προτεραιότητας – περίπτωση στην οποία διασφαλίζεται η αποτελεσματικότερη και οικονομικά ακριβέστερη διαμόρφωση της τιμής για το αγαθό, είτε κατανομή των αγαθών και προσδιορισμός της τιμής βάσει αλγορίθμου – οπότε διασφαλίζονται άλλες προτεραιότητες, όπως για παράδειγμα ο ελεύθερος ανταγωνισμός μέσα στην αγορά ή η επιδότηση ορισμένων συναλλασσόμενων.

Αυτό δεν σημαίνει ότι ταυτίζονται η ζήτηση και η προσφορά που προέρχεται από τις δηλώσεις συγκεκριμένων αντισυμβαλλομένων. Αντιθέτως, ακριβώς λόγω της υποκαταστασιμότητας των αγαθών, είναι αδύνατον να ανιχνευθεί μεταξύ τίνων έγινε η συναλλαγή. Ενόψει αυτού του στοιχείου είναι αμφίβολο ότι το υπόδειγμα πρότασης και αποδοχής είναι δυνατόν να έχει εφαρμογή στην περίπτωση των οργανωμένων αγορών. Μολονότι η συναίνεση των μερών μπορεί να συναχθεί πέρα από κάθε αμφιβολία, οι «δηλώσεις βούλησης» με τις οποίες εξωτερικεύουν την επιθυμία τους να συμμετάσχουν στην συναλλαγή δεν απευθύνονται από το ένα στο άλλο ούτε είναι δυνατόν να θεωρηθεί ότι αντικατοπτρίζουν η μία την άλλη. Συνεπώς οι περισσότερες παράμετροι των συναλλαγών εντός της οργανωμένης αγοράς καθορίζονται από αυτήν. Τα μέρη δεν μπορούν να τις επηρεάσουν, άλλως θα εξέλιπε το στοιχείο της οργάνωσης. Οι συναλλαγές είναι τυποποιημένες. Κατά το συνήθως συμβαίνουν, τα μέρη δεν μπορούν να επηρεάσουν καμία άλλη παράμετρο της συναλλαγής εκτός από τον όγκο και την τιμή. Ασφαλώς, μπορούν πάντοτε να απόσχουν από την συναλλαγή. Κατά τα ανωτέρω, στο πλαίσιο της οργανωμένης αγοράς υπάρχει απόκλιση από το υπόδειγμα πρότασης-αποδοχής καθώς πλέον δεν είναι ο προτείνων αυτός που καθορίζει το περιεχόμενο της σύμβασης, αλλά αυτό καθορίζεται σύμφωνα με τους κανόνες της οργανωμένης αγοράς και των οικονομικών νόμων που εκ των πραγμάτων τίθενται σε λειτουργία μέσα της.

γ. Σύναψη συμβάσεων μέσω του διαδικτύου

47. Αποτελεί, πλέον, κοινό τόπο ότι οι νέες τεχνολογίες στο πεδίο της πληροφορικής και των τηλεπικοινωνιών έχουν αλλάξει τη φυσιογνωμία των συναλλαγών. Ειδικότερα, το φαινόμενο της σύναψης συμβάσεων μέσω ηλεκτρονικών δικτύων αναδεικνύει τις ηλεκτρονικά καταρτιζόμενες συμβάσεις ως ιδιαίτερο νομικό πρόβλημα. Τέτοιες είναι, σύμφωνα με έναν ορισμό της θεωρίας, οι συμβάσεις εκείνες που καταρτίζονται με την αποστολή της πρότασης και της αποδοχής μέσω δικτύων ηλεκτρονικών υπολογιστών³⁷. Ανάλογα με τη φύση του δικτύου, εντός και διά του οποίου, λαμβάνει χώρα η διαβίβαση των δηλώσεων βουλήσεως και, επομένως, η σύναψη της σύμβασης, οι ηλεκτρονικά καταρτιζόμενες συμβάσεις διακρίνονται σε συμβάσεις συναπτόμενες μέσω ανοικτού δικτύου (π.χ. Internet) και

---

³⁷ Α. Γεωργιάδης – Γενικές αρχές αστικού δικαίου⁵, 2019, σ. 435.

σε συμβάσεις καταρτιζόμενες μέσω κλειστού δικτύου. Σε κάθε περίπτωση πρόκειται για σύναψη σύμβασης μεταξύ απόντων³⁸.

48. Οι συμβάσεις που καταρτίζονται μέσω ανοικτού δικτύου, ήτοι μέσω ενός δικτύου στο οποίο έχει πρόσβαση κατ' αρχήν ο οιοσδήποτε, δεν εμφανίζουν σημαντικές νομικές ιδιαιτερότητες, πέραν εκείνων που προκύπτουν από τη φύση του ηλεκτρονικού μέσου διά του οποίου διαβιβάζονται οι δηλώσεις βουλήσεως (π.χ. ως προς το ζήτημα της περιέλευσής τους³⁹). Ο ηλεκτρονικός υπολογιστής, εν προκειμένω, δεν μετέχει στη διαμόρφωση της δήλωσης βουλήσεως, αλλά χρησιμοποιείται από τον δηλούντα ως απλό εργαλείο για τη διατύπωση και διαβίβασή της⁴⁰. Ειδικότερα, ο μηχανισμός σύναψης της σύμβασης εξακολουθεί να μπορεί να αναλυθεί με τους όρους της πρότασης και της αποδοχής. Έτσι, κατά την κρατούσα γνώμη, η προσφορά προϊόντων και υπηρεσιών μέσω του διαδικτύου αποτελεί, κατ' αρχήν, πρόσκληση προς υποβολή προτάσεως (*invitatio ad offerendum*)⁴¹. Ως τέτοια, και όχι ως εμπορούμενη από δικαιοπρακτική βούληση πρόταση πρέπει να ερμηνευθεί η δήλωση του προμηθευτή στην ιστοσελίδα. Πράγματι, δεν μπορεί να γίνει δεκτό ότι ο προμηθευτής επιδιώκει τη σύναψη της σύμβασης, χωρίς να ελέγξει την ύπαρξη αποθεμάτων, μιας και κάτι τέτοιο θα συνεπαγόταν τον κίνδυνο υπέρμετρης δέσμευσής του. Μόνο κατ' εξαίρεση θα μπορεί να θεωρηθεί η δήλωση του προμηθευτή ως πρόταση, ιδίως όταν όχι μόνον η κατάρτιση, αλλά και η εκτέλεση της σύμβασης λαμβάνει χώρα σε απευθείας σύνδεση⁴². Ειδικούς κανόνες για την ηλεκτρονική σύναψη συμβάσεων έχει θεσπίσει ο ενωσιακός νομοθέτης. Οι κανόνες αυτοί δεν αλλοιώνουν το βασικό μηχανισμό σύναψης συμβάσεων, αλλά τον πλαισιώνουν με εγγυήσεις, που αποσκοπούν στην προστασία από κινδύνους εγγενείς στη σύναψη συμβάσεων διά ηλεκτρονικών μέσων⁴³.

---

³⁸ Βλ. αντί πολλών *Μ. Καρασή* – Άρθρο 192, εις Γεωργιάδη/Σταθόπουλου Αστικός κώδικας² – Γενικές Αρχές τομ. ΙΙ., 2016, σ. 765, με αναφορά στις ιδιαιτερότητες της κάθε μορφής δικτύου.

³⁹ Επ' αυτού βλ. *Α. Γεωργιάδη* – Γενικές αρχές αστικού δικαίου⁵, 2019, σ. 436, κατά τον οποίο η δήλωση βούλησης περιέρχεται στον λήπτη τη στιγμή που τα δεδομένα εισέρχονται στον υπολογιστή ή το δίκτυο υπολογιστών του λήπτη και αναμένεται ότι κατά τη συνήθη πορεία των πραγμάτων ο λήπτης θα λάβει γνώση του περιεχομένου τους.

⁴⁰ *Μ. Καρασή* – Άρθρο 192, εις Γεωργιάδη/Σταθόπουλου Αστικός κώδικας² – Γενικές Αρχές τομ. ΙΙ., 2016, σ. 766.

⁴¹ Βλ. αντί όλων *Γ. Γεωργιάδη* – Η σύναψη σύμβασης μέσω του Διαδικτύου, δ.δ., 2003, σ. 188 επ., με άφθονες περαιτέρω παραπομπές.

⁴² *Γ. Γεωργιάδη* – Η σύναψη σύμβασης μέσω του Διαδικτύου, δ.δ., 2003, σ. 189.

⁴³ Βλ. π.δ. 131/2009 (ιδίως άρ. 9 και 10), με το οποίο μεταφέρθηκε στην ελληνική έννομη τάξη η Οδηγία 2000/31 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου σχετικά με ορισμένες

49. Σε αντίθεση με τις ως άνω συμβάσεις, οι συμβάσεις που καταρτίζονται μέσω κλειστού δικτύου, ήτοι μέσω δικτύου στο οποίο έχουν μετέχουν μόνον ορισμένα πρόσωπα (συνήθως τράπεζες⁴⁴ ή επιχειρήσεις), εμφανίζουν σημαντικές ιδιορρυθμίες. Οι συμβάσεις αυτές συνάπτονται εντός του πλαισίου που ορίζει μια προγενέστερη συμφωνία, η λεγόμενη *σύμβαση ηλεκτρονικής επικοινωνίας* (EDI agreement), διά της οποίας τα μέρη καθορίζουν τους «κανόνες τυποποίησης», δηλαδή τους κανόνες ως προς την διατύπωση και διαβίβαση των δεδομένων και την κατάρτιση των συμβάσεων μεταξύ των χρηστών⁴⁵. Οι κανόνες αυτοί πλαισιώνονται από τις λεγόμενες «διαδικασίες τεκμηριώσεως», οι οποίες αποσκοπούν στην εξακρίβωση της γνησιότητας της προελεύσεως και της αυθεντικότητας του περιεχομένου των διαβιβαζόμενων δηλώσεων βουλήσεως, έχοντας κατά τούτο το χαρακτήρα συμβατικών (μαχητών) αποδεικτικών τεκμηρίων⁴⁶. Ιδιαίτερα ζητήματα αναφέρονται από το γεγονός ότι στο πλαίσιο αυτών συμβάσεων, ο ηλεκτρονικός υπολογιστής συχνά διαμορφώνει, διατυπώνει και δηλώνει ο ίδιος αυτόματα τη δήλωση βούλησης. Ενόψει του ότι η βούληση «σχηματίζεται» από τον υπολογιστή διαμέσου προγράμματος που έχει τεθεί σε ενέργεια με ανθρώπινη πράξη, γίνεται στη θεωρία δεκτό ότι η δήλωση βουλήσεως μέσω ηλεκτρονικού υπολογιστή αποτελεί δήλωση βουλήσεως με την έννοια του ΑΚ, η οποία καταλογίζεται στο πρόσωπο για λογαριασμό του οποίου ενεργεί ο υπολογιστής⁴⁷. Γίνεται συναφώς δεκτό ότι η μη τήρηση των κανόνων τυποποίησης από τον δηλούντα επάγεται την αδυναμία του λήπτη να κατανοήσει το περιεχόμενο της δήλωσης και εντεύθεν τη μη κατάρτιση της σύμβασης, γεγονός που μπορεί να γεννήσει την ευθύνη του δηλούντος κατ' άρ. 197-198 ΑΚ⁴⁸. Είναι, ωστόσο, εξαιρετικά αμφίβολο αν η παραδοσιακή και, όπως ήδη αναφέρθηκε, εν μέρει πλασματική αντίληψη του ΑΚ

νομικές πτυχές των υπηρεσιών της κοινωνίας της πληροφορίας, ιδίως του ηλεκτρονικού εμπορίου, στην εσωτερική αγορά (Οδηγία για το ηλεκτρονικό εμπόριο). Για το ειδικότερο ζήτημα της προστασίας του καταναλωτή σε τέτοιου είδους συμβάσεις βλ. *Α. Γεωργιάδη – Γενικές αρχές αστικού δικαίου*⁵, 2019, σ. 441 επ.

⁴⁴ Βλ. το δίκτυο που παρέχει η S.W.I.F.T. (Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunication) στα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα για την αποστολή και λήψη δεδομένων σχετικά με χρηματοπιστωτικές συναλλαγές.

⁴⁵ Βλ. επ' αυτού και για τα επόμενα *Μ. Καραύση – Άρθρο 192, εις Γεωργιάδη/Σταθόπουλου Αστικός κώδικας*² – *Γενικές Αρχές τομ. ΙΙ.*, 2016, σ. 765· *Α. Γεωργιάδη – Γενικές αρχές αστικού δικαίου*⁵, 2019, σ. 434, 441.

⁴⁶ *Α. Γεωργιάδης – Γενικές αρχές αστικού δικαίου*⁵, 2019, σ. 441.

⁴⁷ Έτσι ο *Α. Γεωργιάδης – Γενικές αρχές αστικού δικαίου*⁵, 2019, σ. 443, με περαιτέρω παραπομπές.

⁴⁸ *Α. Γεωργιάδης – Γενικές αρχές αστικού δικαίου*⁵, 2019, σ. 441, 444.

περί σύναψης συμβάσεων με πρόταση και αποδοχή, καθώς και το υφιστάμενο εν γένει κανονιστικό πλαίσιο των συμβάσεων, επαρκούν για την ερμηνεία και ρύθμιση των σύγχρονων μορφών σύναψης συμβάσεων στην ψηφιακή εποχή, ιδίως ενόψει της διαφαινόμενης διάδοσης της τεχνητής νοημοσύνης και στο πεδίο των συναλλαγών⁴⁹.

δ. Δημόσιες συμβάσεις

50. Από το υπόδειγμα της σύναψης συμβάσεων με πρόταση και αποδοχή διαφέρει ουσιωδώς και η διαδικασία σύναψης των δημοσίων συμβάσεων⁵⁰, ιδιαίτερα δε εκείνων που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής των Οδηγιών 2014/24/ΕΕ⁵¹ και 2014/25/ΕΕ⁵² και του ν. 4412/2016⁵³, με τον οποίο οι Οδηγίες αυτές μεταφέρθηκαν στην ελληνική έννομη τάξη. Τα νομοθετικά αυτά κείμενα προβλέπουν μια πλειάδα διαδικασιών, διά των οποίων σχηματίζεται η δήλωση βούλησης της αναθέτουσας αρχής⁵⁴, ιδίως όσον αφορά την επιλογή του προσώπου του αντισυμβαλλομένου οικονομικού φορέα. Πέραν της διαδικασίας του (ανοιχτού ή κλειστού) διαγωνισμού, που αποτελεί τον κανόνα, η ανάδειξη του αντισυμβαλλομένου της αναθέτουσας αρχής, καθώς και η εν γένει διαμόρφωση του περιεχομένου της σύμβασης μπορεί να λάβει χώρα και μέσω άλλων διαδικασιών ή τεχνικών, όπως είναι η απευθείας ανάθεση, το δυναμικό σύστημα αγορών, ο ανταγωνιστικός διάλογος, ο ηλεκτρονικός πλειστηριασμός και οι ηλεκτρονικοί κατάλογοι ή η διαδικασία

---

⁴⁹ Βλ. και την κριτική του Σ. Κιτσάκη – Τεχνητή νοημοσύνη και συμβατική διαδικασία - Εισαγωγή στα βασικά προβλήματα, ΕφΑΔ 2018, σ. 601 επ. (604 επ.) στις ανεπάρκειες της παραδοσιακής διδασκαλίας.

⁵⁰ Η έννοια της δημόσιας σύμβασης είναι ευρύτερη από εκείνη της διοικητικής. Σύμφωνα με το άρ. 2 παρ. 1 αριθμ. 5 του ν. 4412/2016, δημόσια είναι η σύμβαση εξ επαχθούς αιτίας που συνάπτεται μεταξύ ενός ή περισσότερων οικονομικών φορέων και ενός ή περισσότερων αναθετουσών αρχών. Καθώς αναθέτουσα αρχή κατά την έννοια του νόμου μπορεί να είναι, κατά παρέκκλιση από το οργανικό κριτήριο, και άλλο νομικό πρόσωπο πέραν του Κράτους ή των ν.π.δ.δ., καθίσταται φανερό ότι η δημόσια σύμβαση μπορεί να διέπεται είτε από το δημόσιο δικαίο (διοικητική σύμβαση) είτε από το ιδιωτικό. Βλ. διεξοδικά επ' αυτών των ζητημάτων αντί πολλών Δ. Ράικο – Δίκαιο Δημοσίων Συμβάσεων², 2017, σ. 9 επ.

⁵¹ Οδηγία 2014/24/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 26ης Φεβρουαρίου 2014, σχετικά με τις δημόσιες προμήθειες και την κατάργηση της οδηγίας 2004/18/ΕΚ.

⁵² Οδηγία 2014/25/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 26ης Φεβρουαρίου 2014, σχετικά με τις προμήθειες φορέων που δραστηριοποιούνται στους τομείς του ύδατος, της ενέργειας, των μεταφορών και των ταχυδρομικών υπηρεσιών και την κατάργηση της οδηγίας 2004/17/ΕΚ.

⁵³ Δημόσιες Συμβάσεις Έργων, Προμηθειών και Υπηρεσιών (προσαρμογή στις Οδηγίες 2014/24/ΕΕ και 2014/25/ΕΕ).

⁵⁴ Πρβλ. Ε. Σπηλιωτόπουλο – Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου¹⁴, Τόμος 1, 2011, σ. 195-196.

διαπραγματεύσεως⁵⁵. Η διεξοδική ανάλυση των μηχανισμών αυτών θα υπερέβαινε το πλαίσιο της παρούσας μελέτης. Εντούτοις, είναι φανερό ότι οι ιδιαίτερες αυτές διαδικασίες δεν περιορίζονται μόνον στον εγγύτερο καθορισμό του τρόπου ανάδειξης της βούλησης της αναθέτουσας αρχής, προς το σκοπό της διασφάλισης της διαφάνειας και του ελεύθερου ανταγωνισμού στις συμβάσεις του ευρύτερου δημοσίου τομέα. Επιδρούν σε σημαντικό βαθμό και στον ίδιο το μηχανισμό σύναψης της σύμβασης.

51. Ειδικώς όσον αφορά τη σύναψη σύμβασης με διαγωνιστική διαδικασία, γίνεται δεκτό ότι η σύμβαση συνάπτεται με την κατακυρωτική απόφαση, διά της οποίας το αρμόδιο όργανο της αναθέτουσας αρχής εγκρίνει το αποτέλεσμα του διαγωνισμού. Η κατακύρωση σηματοδοτεί το τέλος του προσυμβατικού σταδίου και την έναρξη του συμβατικού⁵⁶. Εφόσον συντρέξουν οι όροι που τάσσει ο νόμος (βλ. άρ. 105 παρ. 3 ν. 4412/2016), η σύμβαση συνάπτεται με την κοινοποίηση της κατακυρωτικής απόφασης στον (προσωρινό) ανάδοχο. Στην συνήθη περίπτωση της διαγωνιστικής διαδικασίας, επομένως, η σύμβαση θεωρείται συναφθείσα από και διά της κοινοποίησης της εγκριτικής απόφασης (πρβλ. και άρθρο 23 του Κώδικα Διοικητικής Διαδικασίας), και όχι με την υπογραφή του συμβατικού κειμένου, η οποία, στο πλαίσιο των διεπόμενων από το ενωσιακό δίκαιο δημοσίων συμβάσεων, έχει απλώς αποδεικτικό χαρακτήρα (άρ. 105 παρ. 5 ν. 4412/2016)⁵⁷. Όταν μάλιστα αναθέτουσα αρχή είναι το Κράτος ή ν.π.δ.δ. η κατακύρωση συνιστά «αποσπαστή» εκτελεστή διοικητική πράξη, με την οποία τελειούται η σύνθετη διοικητική ενέργεια του διαγωνισμού. Οι διαφορές από την κατακύρωση είναι ακυρωτικές διαφορές, και όχι διαφορές ουσίας, όπως οι διαφορές που αφορούν την εκτέλεση της σύμβασης⁵⁸.
52. Οι δηλώσεις βουλήσεως της αναθέτουσας αρχής και των υποψηφίων αναδόχων αναλύονται συχνά στη θεωρία με αναφορά στο σχήμα της πρότασης και της

---

⁵⁵ Βλ. σχετικά με όλες αυτές τις διαδικασίες Δ. Ράικο – Δίκαιο Δημοσίων Συμβάσεων², 2017, σ. 259 επ.

⁵⁶ Δ. Ράικος – Δίκαιο Δημοσίων Συμβάσεων², 2017, σ. 507.

⁵⁷ Βλ. λ.χ. Δ. Ράικο – Δίκαιο Δημοσίων Συμβάσεων², 2017, σ. 511. Από τη νομολογία βλ. λ.χ. ΣτΕ 1297/2013. Γενικά ως προς το ζήτημα του τύπου της διοικητικής σύμβασης βλ. Π. Λαγτόγλου – Γενικό Διοικητικό Δίκαιο⁶, 2012, σ. 362 επ. Για το ειδικότερο πρόβλημα της ευθύνης του Δημοσίου από διαπραγματεύσεις κατ' ΑΚ 197-198 βλ. Π. Λαζαράτο – Η ευθύνη από τις διαπραγματεύσεις στις δημόσιες συμβάσεις, ΘΠΔΔ 2015, σ. 200 επ.

⁵⁸ Βλ. αντί πολλών Ε. Σπηλιωτόπουλο – Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου¹⁴, Τόμος 1, 2011, σ. 207· επίσης ΣτΕ 4052/1990, 2751/2013, 880/2016. Στην εξαιρετική αρμοδιότητα των διοικητικών δικαστηρίων υπάγονται οι διαφορές από το προσυμβατικό στάδιο, ακόμη και αν αναθέτουσα αρχή δεν είναι το Κράτος ή ν.π.δ.δ., οπότε η σύμβαση υπάγεται στο ιδιωτικό δίκαιο (βλ. άρ. 372 ν. 4412/2016).

αποδοχής⁵⁹. Έτσι, η προσφορά-αίτηση του ενδιαφερόμενου να συνάψει σύμβαση με την αναθέτουσα αρχή, με αντικείμενο και υπό τους όρους που περιγράφονται στη διακήρυξη του διαγωνισμού, λογίζεται ως πρόταση⁶⁰, την οποία η αναθέτουσα αρχή αποδέχεται διά της κατακύρωσης. Η αντίληψη αυτή αποδίδει μεν ορθά την ανάγκη σύμπτωσης των βουλήσεων των συμβαλλομένων, η οποία είναι θεμελιώδης για όλες τις συμβάσεις, ακόμη και για τις δημόσιες. Εντούτοις, η σύναψη δημοσίων συμβάσεων διά διαγωνιστικής διαδικασίας απέχει από το ιδεοτυπικό σχήμα της πρότασης και αποδοχής του Αστικού Κώδικα.

53. Πέραν της τυπικής διαφοράς ότι η αποδοχή εκδηλώνεται, κατά κανόνα, κατά τα προειρηθέντα, με διοικητική πράξη και όχι με δήλωση βούλησης στο πεδίο του ιδιωτικού δικαίου, ο μηχανισμός του διαγωνισμού δεν μπορεί να συλληφθεί απλώς διά των μορφωμάτων της πρότασης και της αποδοχής. Ενώ κατά το σχήμα, από το οποίο εκκινεί ο ΑΚ, ο προτείνων είναι εκείνος που, κατ' αρχήν, διαμορφώνει το περιεχόμενο της προς σύναψη σύμβασης, παρέχοντας στον αποδεχόμενο τη διαπλαστική εξουσία να καταρτίσει τη σύμβαση με το περιεχόμενο της πρότασης, τούτο δεν ισχύει για τους συμμετέχοντες στον δημόσιο διαγωνισμό. Το αντικείμενο και οι όροι της προς σύναψη σύμβασης περιέχονται, παράλληλα με τους όρους διενέργειας του διαγωνισμού, σε σημαντικό βαθμό ήδη στο κείμενο της διακήρυξης, το οποίο δεσμεύει τόσο τους συμμετέχοντες όσο και την αναθέτουσα αρχή⁶¹. Οι προσφέροντες κατά τη συνήθη περίπτωση του μειοδοτικού διαγωνισμού περιορίζονται απλώς στη διατύπωση οικονομικά συμφερούσων προσφορών και στον εντεύθεν προσδιορισμό του τιμήματος. Εκ τούτου παρέπεται ότι, εν τέλει, το αντικείμενο και οι όροι της σύμβασης, πλην του τιμήματος, έχουν προσδιοριστεί ήδη από τον τελικώς αποδεχόμενο, και όχι από τον προτείνοντα. Εξάλλου, η δέσμευση της αναθέτουσας αρχής από την προκήρυξη του διαγωνισμού, καθώς και οι παρεπόμενες υποχρεώσεις που συνεφέλκει, όπως η υποχρέωση δημοσίευσης της προκήρυξης, αποτελούν απόρροια της ανάγκης ίσης και διαφανούς μεταχείρισης των συμμετεχόντων στο διαγωνισμό. Ως εκ τούτου, η αδυναμία απόκλισης από τους όρους της προκήρυξης επάγεται την μερική εγκατάλειψη του σχήματος του ΑΚ. Έτσι λ.χ. δεν είναι δυνατόν η αναθέτουσα αρχή να αποδεχθεί την πρόταση ενός συμμετέχοντος με τροποποιήσεις, κατ' άρ. 191 εδ. β' ΑΚ, προβαίνοντας σε νέα

⁵⁹ Βλ. λ.χ. Π. Δαγτόγλου – Γενικό Διοικητικό Δίκαιο⁶, 2012, σ. 363.

⁶⁰ Έτσι Ε. Σπηλιωτόπουλος – Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου¹⁴, Τόμος 1, 2011, σ. 206.

⁶¹ Βλ. αναλυτικά Δ. Ράικο – Δίκαιο Δημοσίων Συμβάσεων², 2017, σ. 338 επ.

πρόταση, κατ' απόκλιση από τους όρους της διακήρυξης του διαγωνισμού. Συναφώς επισημαίνεται ότι, κατά παρέκκλιση από την αρχή της ελευθερίας των συμβάσεων, είναι δυνατόν οι κείμενες διατάξεις να ορίζουν την αρμοδιότητα του διοικητικού οργάνου να προβεί σε κατακύρωση κατά τα κριτήρια της προκήρυξης ως δέσμια⁶². Εν κατακλείδι, η σύναψη δημοσίων συμβάσεων με διαγωνιστική διαδικασία εμφανίζει σημαντικές αποκλίσεις από το σχήμα του ΑΚ, οι οποίες οφείλονται στους διαφορετικούς στόχους της ειδικής νομοθεσίας περί δημοσίων συμβάσεων και ιδίως στην ανάγκη προστασίας του ανταγωνισμού στις οικείες αγορές.

3. Συμβατικοί μηχανισμοί – καρποί της τεχνολογικής εξέλιξης και η δυνητική θεμελιώδης αλλαγή υποδείγματος στον τομέα της σύναψης των συμβάσεων

54. Η αλματώδης πρόοδος της τεχνολογίας έχει επιτρέψει την εξέλιξη των συναλλαγών και των συμβατικών δομών με τρόπο που καταυγάζει την ανεπάρκεια του παραδοσιακού υποδείγματος πρότασης-αποδοχής. Στο πεδίο των συμβάσεων οι πλέον κρίσιμες τεχνολογίες που ανατρέπουν ριζικά το τοπίο είναι η τεχνητή νοημοσύνη και η τεχνολογία blockchain.
55. Η τεχνητή νοημοσύνη εισάγει νέα δεδομένα καθώς χάρη σε αυτήν τα συναλλασσόμενα μέρη παύουν να υπόκεινται στους περιορισμούς που εκ των πραγμάτων επιβάλλει η ανθρώπινη φύση. Από φυσικό πρόσωπο (ή φυσικό πρόσωπο-εκπρόσωπος νομικού προσώπου) ο συναλλασσόμενος πλέον καθίσταται πράκτορας (agent) εκμεταλλεόμενος την δυνατότητα των συστημάτων τεχνητής νοημοσύνης να επεξεργαστούν και να συλλέξουν τεράστιο όγκο πληροφορίας⁶³. Τέτοιοι πράκτορες συνάπτουν συμβάσεις με τρόπο αυτοματοποιημένο, ώστε οποιαδήποτε απόπειρα ένταξης της διαδικασίας στο υπόδειγμα πρότασης-αποδοχής αποτυγχάνει με βεβαιότητα.
56. Η τεχνολογία blockchain στο πεδίο των συμβάσεων είναι γνωστή κυρίως για τις έξυπνες συμβάσεις (smart contracts), συμβάσεις των οποίων η εκτέλεση διασφαλίζεται από ένα κρυπτογραφημένο αποκεντρωμένο μητρώο. Ωστόσο, η δομή μίας κρυπτογραφημένης αλυσίδας blockchain και το σύστημα αποκεντρωμένου μητρώου που είναι εγγενές σε αυτή είναι δυνατόν να αποτελέσει ένα υπόδειγμα σύναψης συμβάσεων.

---

⁶² Βλ. *Ε. Σπηλιωτόπουλο* – Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου¹⁴, Τόμος 1, 2011, σ. 206.

⁶³ Βλ. την ελληνική μελέτη του Κιτσάκη – Τεχνητή νοημοσύνη και συμβατική διαδικασία - Εισαγωγή στα βασικά προβλήματα, ΕφΑΔ 2018, σελ. 601 επ.

57. Το στοιχείο της αποκέντρωσης στην τεχνολογία blockchain σημαίνει ότι το σύνολο των πληροφοριών της αγοράς είναι προσβάσιμο σε όλα τα μέρη· συνεπώς, δεν απαιτείται η ύπαρξη κεντρικού αντισυμβαλλομένου προς τον οποίο να γίνονται οι δηλώσεις των μερών και ο οποίος στην συνέχεια να προβαίνει σε εκκαθάριση των συναλλαγών. Η ίδια η δομή της κρυπτοαλυσίδας blockchain αυτομάτως θα οδηγεί στην αντιστοίχιση της προσφοράς με την ζήτηση. Ταυτόχρονα, όμως, η κρυπτογράφηση των πληροφοριών που περιέχονται στους κρίκους (blocks) της αλυσίδας θα επιτρέπει την απόκρυψη κάθε υποκειμενικής πληροφορίας – δηλαδή κάθε πληροφορίας που σχετίζεται με την συγκεκριμένη συναλλαγή (όπως ο χρόνος εκτέλεσης και τα μέρη). Οι συναλλαγές θα εκτελούνται χωρίς κανείς (ούτε οι ίδιοι οι συναλλασσόμενοι) να γνωρίζουν τις συνθήκες από τις οποίες προέκυψε. Πρόκειται για θεμελιώδη αλλαγή υποδείγματος, δεδομένου ότι υπό τα υπάρχοντα μοντέλα (ακόμη και στο πλαίσιο οργανωμένης αγοράς) οι συναλλασσόμενοι εξακολουθούν να εμπλέκονται στην διαδικασία της συναλλαγής.

Βιβλιογραφία

- Atiyah, Patrick S. – *An Introduction to the Law of Contract*⁵, 5th ed., Oxford University Press, Oxford 1995
- Atiyah, Patrick S. – *The rise and fall of freedom of contract*, Oxford University Press, Oxford (1979)
- Bayern, Shawn J. – Offer and Acceptance in Modern Contract Law: A Needless Concept, 103 Calif. L. Rev. (2015), σελ. 67 επ.
- Canaris, Claus-Wilhelm & Grigoleit, Hans Christoph – *Interpretation of Contracts εις Hartkamp, Arthur & Hesselink, Martijn & Hondius, Ewoud & Du Perron, Edgar – Towards a European Civil Code*⁴ (2010), σελ. 483 επ.
- Carbonnier, Jean – *Droit Civil*², Tome 2: les biens, les obligations
- Chitty On Contracts³², Sweet & Maxwell, London (1999)
- Claudy, Donald – *Formation of contracts a study of the common core of legal systems*, 54 Cornell L. Rev. (1969), σελ. 482 επ.
- Cordero-Moss, Giuditta – *Boilerplate Clauses, International Commercial Contracts and the Applicable Law* (2011)
- De Geest, Gerrit & Kovač, Mitja* – The formation of contracts in the draft common frame of reference: A law and economics perspective, εις Chirico, Filomena & Larouche, Pierre (επιμ.) – *Economic analysis of the DCFR: the work of the economic impact group within CoPECL*, Sellier European Law Publishers (2010), σελ. 67 επ.
- de Villiers, Melius – Consideration in the roman law of contract, *Journal of Comparative Legislation and International Law*, Vol. 6 No. 1 (1924), σελ. 120 επ.
- Furmston, Michael & Tolhurst, Gregory - *Contract formation: Law and practice*² (2016)
- Gamage, David & Kedem, Allon – Commodification and contract formation: Placing the consideration doctrine on stronger foundations, 73 U. Chi. L. Rev. (2006), σελ. 1299
- Hahnkamper, Wolfgang* – Acceptance of an offer in light of electronic communications, *Journal Of Law And Commerce* Vol. 25 (2005-2006), σελ. 147 επ.
- Hans Schulte-Nölke – EC law on the formation of contract – from the Common Frame of Reference to the ‘Blue Button’, *European Review of Contract Law*, Volume 3 (2007), σελ. 332 επ.

- Herresthal, Carsten* – Offer and Acceptance: Other Forms of Manifestation of Consent under the German Civil Code, *εις* Perales Viscasillas, Pilar & Schulze, Reiner (επιμ.) – The Formation of Contract, NOMOS (2016)
- Huang, Jiabin. – The Functional and Operational Aspects of Central Counterparties, *εις* The Law and Regulation of Central Counterparties. London: Hart Publishing, 2010
- Jansen, Nils & Zimmermann, Reinhard – Contract formation and mistake in european contract law: A genetic comparison of transnational model rules, *Oxford Journal of Legal Studies*, Vol. 31 No. 4 (2011) σελ. 625 επ.
- Kötz, H. & Flessner, A. – European Contract Law, Clarendon, Oxford (1998)
- Kröll, Stefan* – The Formation of Contract – International Arbitration *εις* Perales Viscasillas, Pilar & Schulze, Reiner (επιμ.) – The Formation of Contract, NOMOS (2016)
- Maria del Pilar Perales Viscasillas – The Formation of Contracts & the Principles of European Contract Law, *13 Pace Int'l L. Rev.* (2001), σελ. 371 επ.
- Murray Jr., John – *Contracts, a new design for the agreement process* , *53 Cornell L. Rev.* (1968), σελ. 785 επ.
- Nolan, Donal – Offer and Acceptance in the Electronic Age, *εις* Burrows, Andrew & Peel, Edwin (επιμ.) – Contract Formation and Parties (2010), σελ. 61 επ.
- O. Lando and H. Beale (επιμ.), *Principles of European Contract Law*
- Pothier, Robert Joseph – *Traité des obligations* (1761 – ανατύπωση Dalloz 2009)
- Rheinstein, Max – Formation of contracts: A study of the common core of legal system, *36 University of Chicago Law Review* (1969), σελ. 448 επ.
- Richard Stone – Forming contracts without offer and acceptance, Lord Denning and the harmonisation of english contract law, *4 Web JCLI* (2012)
- Sacco, Rodolfo – Formation of contracts, *εις* Hartkamp, Arthur & Hesselink, Martijn & Hondius, Ewoud & Du Perron, Edgar – *Towards a European Civil Code*⁴ (2010), σελ. 483 επ.
- Siems, Mathias M. – ‘Unevenly formed contracts’: Ignoring the ‘mirror of offer and acceptance’, *European Review of Private Law* 6 (2004), σελ. 771
- Tess Wilkinson-Ryan & David A. Hoffman – The common sense of contract formation, *67 Stan. L. Rev.* (2015), σελ. 1269 επ.
- Unidroit, *Principles of International Commercial Contracts* (2004)
- Von Mehren, A. and Gordley, J.R., *The Civil Law System*², Boston (1977)

- Werbach, Kevin & Cornell, Nicolas – Contracts Ex Machina. 67 Duke Law Journal (2017), σελ. 313 επ.
- Zimmerman, Reinhardt – The law of obligations: The Roman foundations of the civilian tradition, Oxford University Press (1996)
- Γεωργιάδης, Απόστολος., Η νομική θέση του λήπτου προτάσεως, εις Αφιέρωμα εις Χ. Φραγκίσταν (1969), σελ. 193 επ.
- Γεωργιάδης, Απόστολος – Γενικές αρχές αστικού δικαίου⁵, εκδ. Π.Ν. Σάκκουλα (2018)
- Γεωργιάδης, Απόστολος – Ενοχικό δίκαιο – Γενικό μέρος², εκδ. Π.Ν. Σάκκουλα (2015)
- Γεωργιάδης, Γεώργιος – Η σύναψη συμβάσεως μέσω του διαδικτύου – διδακτορική διατριβή (2003)
- Καράσης, Μαριανός – Άρθρα 185 επ. εις Γεωργιάδη/Σταθόπουλου Αστικός κώδικας² – Γενικές Αρχές τομ. ΙΙ., εκδ. Π.Ν. Σάκκουλα (2016)
- Καράσης, Μαριανός – Η υποχρέωση συμπράξεως προς περιέλευση δηλώσεως βουλήσεως, ΧρΙΔ 2007, σελ. 97 επ.
- Κιτσάκης, Σταύρος – Δίκαιο των συμβάσεων και οργανωμένη αγορά: Πολυμερείς ενοχικές σχέσεις στη χονδρική αγορά ηλεκτρικής ενέργειας, Νομική Βιβλιοθήκη (2018)
- Κιτσάκης, Σταύρος – Τεχνητή νοημοσύνη και συμβατική διαδικασία - Εισαγωγή στα βασικά προβλήματα, ΕφΑΔ 2018, σελ. 601 επ.
- Λαδάς, Παναγιώτης – Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, Τομ. ΙΙ, εκδ. Σάκκουλα ΑΕ Αθήνα – Θεσσαλονίκη (2009)
- Λιάππης, Δημήτριος – Η διαμόρφωση των συμβάσεων, εκδ. Σάκκουλα ΑΕ Αθήνα - Θεσσαλονίκη (2003)
- Λιάππης, Δημήτριος – Ηλεκτρική ενέργεια και δίκαιο των συμβάσεων: Από το μονοπώλιο στο unbundling και στο χρηματιστήριο ενέργειας, με τις νέες ρυθμίσεις του ν. 4512/2018, εκδ. Π.Ν. Σάκκουλα (2018)
- Μπαλής, Γεώργιος – Γενικά Αρχαί του αστικού Δικαίου⁸ (1961)
- Σπυριδάκης, Ιωάννης – Essentialia, naturalia, accidentalia negotii, ΝοΒ 1994, σελ. 1 επ.
- Σταθόπουλος, Μιχαήλ – Γενικό ενοχικό δίκαιο⁵ εκδ. Σάκκουλα ΑΕ Αθήνα - Θεσσαλονίκη (2018)
- Σταθόπουλος, Μιχαήλ – Άρθρα 173/200, εις Γεωργιάδη-Σταθόπουλου Αστικός Κώδικας Τόμος ΙΒ, εκδ. Σάκκουλα ΑΕ Αθήνα - Θεσσαλονίκη (2016)